

Hemträdgården 2.0 - husbehovsodlingens historia och moderna idéer

Emil Frick

**Uppsats för avläggande av filosofie kandidatexamen i
Kulturvård, Bygghantverk/Trädgårdens och landskapsvårdens hantverk
15 hp
Institutionen för kulturvård
Göteborgs universitet**

2017

Hemträdgården 2.0
- husbehovsodlingens historia och moderna idéer

Emil Frick

Handledare: Mattias Iwarsson

Examensarbete, 15 hp
Trädgårdens och landskapsvårdens hantverk

UNIVERSITY OF GOTHENBURG
Department of Conservation
Box 77
SE-542 21 Mariestad, Sweden

www.conservation.gu.se
Tel +46 31 786 00 00

Program in Conservation, Building Crafts/Gardening....
Graduating thesis, 2017

By: Emil Frick
Mentor: Mattias Iwarsson

Home garden 2.0 - The history of home gardens and modern ideas

ABSTRACT

The aim of this thesis is to broaden the knowledge of historical use of trees and shrubs in Scandinavian agriculture, and by doing so, dig deeper in to the historical aspects of forest gardening and agroforestry.

The cultural conservational aspect is important - how can alternative gardening methods of today implement aspects of our common history? Is it even desirable?

To answer this question, the thesis is trying to show similarities as well as differences between historical home gardening in Sweden and modern agroforestry/forest gardening methods.

Qualitative interviews has been conducted with persons involved in Swedish forest gardening, with the intention to understand in what way they feel their work is connected to cultural history, and to gardening history specifically.

The essay furthermore aims to study the history of home gardening, and with it's historical background in mind, compare it to the rising interest in self-reliance and small-scale farming.

Title in original language: Hemträdgården 2.0 -
Husbehovsodlingens historia och moderna idéer

Language of text: Swedish

Number of pages: 48

Keywords/Nyckelord: Agroforestry, Homegarden, Cultural heritage, Forest gardening, Skogsträdgård, Egnahemsträdgård, Koloniträdgård, Kulturhistoria, Husbehovsodling

Förord

Min personliga ingång i detta ämne är ett stort intresse för ekologi och hållbar odling, samt en vilja att i framtiden arbeta med hållbar livsmedelsproduktion - gärna i naturmiljö och mosaiklandskap. Är samtidigt mycket intresserad av kulturhistoria, och därför också nyfiken på dess effekter på dagens odlare.

Jag vill tacka Mattias Iwarsson för god handledning, Helena Kåks för inspiration och uppmuntran, Eva Gustavsson för bra tips, samt familj och vänner för stort stöd under arbetsprocessen.

Stort tack även till mina informanter som låtit sig intervjuas och bidragit med ovärderlig kunskap och underlag för analys.

TOM SIDA

Innehållsförteckning

1. Inledning.....	11
1.1 Bakgrund.....	11
1.2 Forskning och kunskapsläge	12
1.3 Problemformulering och frågeställningar	12
1.4 Syfte och mål	12
1.5 Avgränsningar	12
1.6 Metod	13
1.7 Källmaterial och källkritik	13
1.8 Teoretisk referensram	14
1.9 Ordlista	15
2. Undersökning	15
2.1 Husbehovsodling i Sverige	15
2.1.1 Odling till husbehov - Egnahemsträdgårdar och koloniträdgårdsrörelsen.....	18
2.2 Skogsträdgård	23
2.2.1 Agroforestry	23
2.2.2 Skogsträdgård - historia och samtid	26
2.3 Hemträdgården ”2.0” - Arbetes roll	29
2.3.1 Hemträdgårdens indelningar	31
2.3.2 Erosion	32
2.3.3 Mellankulturer och alléodling	33
3. Resultat	34
3.1 Intervjuer	35
4. Diskussion	39
5. Sammanfattning	41
Källförteckning	42
4. Bilagor	45

1. Inledning

1.1 Bakgrund

För att skapa en alternativ odlingsmetod, en metod som i högre grad fungerar bortom oljeberoende och användande av fossila bränslen, behöver vi ha en mängd olika parametrar i åtanke. Socioekonomiska, historiska, klimatmässiga. Dessa aspekter bör samexistera i utvecklingen, och inget står helt klart och tydligt utan de andra. Denna kandidatuppsats lägger fokus på den historiska erfarenheten, om än i ett begränsat tidsfönster, och syftar till att se om dagens alternativkultur har någonting alls att lära av historisk odlingspraktik.

I reg. prop. 1993/94:90 diskuteras motiven för agrobiodiversitetens bevarande. Man konstaterar att vi idag inte vet vilka krav som kan komma att ställas i framtiden på jordbrukets kulturväxter. Sannolikt kommer det beträffande växterna att ställas ökade krav på att de kan ingå i ett mer miljövänligt odlingsystem och att kvalitets- och resistensegenskaperna ska förbättras. Klimatförändringar kan komma att kräva anpassning till nya odlingsförhållanden. Man konstaterar också att de nya genteknikerna gör att en större del av den biologiska mångfalden kan betraktas som en resurs i växtförädlingen (Ekeland & Svensson [red.] 1996, s. 103).

Riksdagens definition av miljö kvalitetsmålet är följande;

”Odlingslandskapets och jordbruksmarkens värde för biologisk produktion och livsmedelsproduktion ska skyddas samtidigt som den biologiska mångfalden och kulturmiljöerna bevaras och stärks” (Naturvårdsverket, 2017).

Det bjuds genom dessa övergripande mål in till en utökad småskalig livsmedelsproduktion, och sådan har varit vanligt förekommande historiskt både i Sverige globalt. Det politiska intresset för hållbar utveckling är betydande, och bevarande av biologisk mångfald nämns också i de globala miljömål som FN, genom Agenda 2030, initierat (Regeringen, 2015).

I modern tid är skogsbruk såväl som jordbruk, och livsmedelsproduktion i stort, en ekonomisk fråga. Det handlar till stor del om en kortsiktighet som återspeglas i en utbredning av kalhyggen och monokulturella odlingsmetoder. Snabbväxande material premieras framför naturliga processer, och ett närmast industriellt skogsbruk tränger undan de flesta försök till alternativa praktiker.

Denna utveckling är knappast hållbar ur ett långsiktigt perspektiv. Vi utarmar sakta men säkert landets - och planetens - resurser, och ersätter naturskogen med mer ekonomiskt kalkylerade, och snabbväxande, trädsorter. I bästa fall ska jordbruket producera vad vi som kollektiv behöver, men samtidigt reparera och/eller upprätthålla livsuppehållande system.

Agroforestry, den övergripande internationella metod varifrån den svenska skogsträdgårdsrörelsen tar mycket av sin inspiration, är ett odlingsystem och en metod som stammar från ett varmare klimat än det skandinaviska. I Afrika och Sydamerika har kunskapen kring agroforestry utvecklats som lösning på ett flertal olika utmaningar och önskemål; den stora avskogningen, utarmning av lokala habitat för flora och fauna, samt en större möjlighet för fattiga jordbrukare att i ett kretslopp fungera som både producent och konsument. Som det under senare rubriker kommer att nämnas, har dessa idéer fått ett större utrymme även på kyligare breddgrader, och inte minst i Sverige.

Samhället förändras inför våra ögon. Många och skiftande är analyserna av hur konsekvenserna av dagens utmaningar kommer se ut. I detta ser man ett behov av historiska studier, för att där kunna hämta kunskaper om vilka hållbara metoder som tidigare försett oss med mat och andra förnödenheter lokalt. Kan vi komma att nå en hållbar framtid genom att blicka bakåt?

1.2 Forskning och kunskapsläge

Det finns sedan tidigare viss forskning kring hur agroforestry och skogsträdgårdar kan ses ur en svensk kulturhistorisk kontext, exempelvis delar inom ett forskningsprojekt vid Örebro Universitet. Forskningen som framlagts där har också som används som källmaterial i denna uppsats.

Undersökningar och forskning om hur äldre odlingsmetoder samspelar med agroforestry finns att hitta i en hel del litteratur. Eftersom det främst handlar om kunskapsinhämtning i tempererade klimat har detta inte direkt varit applicerbart i ett nordiskt eller svenskt sammanhang, även om en enklare överblick av forskningsläget kommer ges i kapitel 2.2.1.

ICRAF, eller World Agroforestry Centre, baserat i Kenya, är världens ledande forskningscenter inom ämnet. Där sker forskning kring hållbarhet och lösningar för framtidens försörjning, med fokus på Afrika, Syd- och Centralamerika samt Asien. EURAF, The European Agroforestry Federation, är den europeiska motsvarigheten till ICRAF, och bedriver forskning kring en mängd ämnen relaterade till agroforestry, bland annat hur fler europeiska jordbrukare ska kunna ta till sig metoden.

1.3 Problemformulering och frågeställningar

- Vad var "husbehovsodling"? Har fenomenet någon bäring på dagens alternativodling?
- Hur förhåller sig dagens skogsträdgårdsodlare till historien, i sitt arbete?

1.4 Syfte och mål

- Vill i kandidatuppsatsen ta fasta på det spirande odlingsintresse generellt, och bidra till att skogsträdgården får en större historisk och vetenskaplig förankring.
- Målet med studien är i första hand att sätta odlingen i ett mänskligt och kulturhistoriskt sammanhang. Beskriva strömningar i samhället som påverkar odlingen nu, och som påverkade den förr.
- Undersöka om småskalig historisk odling kan appliceras i ett modernt sammanhang för att uppnå en hållbar samhällsutveckling.

1.5 Avgränsningar

Uppsatsen och dess undersökning, resultat och diskussion avgränsas till att behandla en specifik tid i svensk historia, omkring 1890 till och med 1950, och att i förhållande till historiska fakta beskriva en samtida odlingskultur; skogsträdgårdsodling och agroforestry. Nämnade odlingsmetod sätts i internationell och nationell kontext.

1.6 Metod

Uppsatsen utgår från en hypotetisk-deduktiv metod. Detta innebär att en tes presenteras; ”Kan vi lära av historien för att få en hållbar odling i framtiden?” Som konsekvens därav, avhandlas källmaterial som styrker och/eller motsäger den framlagda tesen. Stämmer tesen överens med verkligheten?

Med syfte att ge en bild av såväl hushållsodlingens historia i Sverige, egnahems- och koloniträdgårdsrörelsens framväxt, samt hur en skogsträdgårdar kan fungera i ett skandinaviskt klimat, har litteraturstudier genomförts. Källmaterialet har baserats på både äldre facklitteratur och dagsaktuella publikationer och forskningsmaterial. Det handlar till stor del om en sammanställning av för ämnet, husbehovsodling, relevant historisk litteratur, utgiven cirka 1890-1950.

Kvalitativa intervjuer har genomförts med personer som - på ett eller annat sätt - är involverade i svenskt skogsträdgårdsbruk, för att på så sätt förstå hur de ser på sitt arbete i ett historisk sammanhang.

1.7 Källmaterial och källkritik

En av de allra största svårigheterna med att göra en jämförelse som denna, är att källmaterialet kan beskrivas som något bristfälligt, och då speciellt när det gäller undersökningar av skogsträdgårdar i Skandinavien. Arbetet utgår till stor del från engelskspråkig litteratur, mycket på grund av att det är där som den främsta forskningen kring agroforestry och *forest gardens* framlagts.

I så stor utsträckning som möjligt har ursprungskällorna vad det gäller egnahemsträdgårdar, kolonirörelsen och hushållsodling studerats. Under tidsperioden som undersökts, cirka 1890-1950, utgavs en mängd odlingsrelaterad litteratur, troligen på grund av den massiva statliga kampanj som egnahemsrörelsen i praktiken var en konsekvens av.

Hade kunnat välja att skriva om en annan historisk tid, än den som omfattar det tidiga 1900-talet. Med facit i hand hade det potentiellt sett, rent vetenskapligt, varit av större intresse. En kandidatuppsats kräver dock vissa begränsningar. Odlingshistorien är full av kulturhistoriskt intressanta epoker, som till viss del också tangerar den moderna skogsträdgårdens metoder; kanske främst djurbete i skogsmiljö, ängsfruktodling och till viss del även fäbodarnas jordbruksmetoder. Anledningen till att folkhemmets odling får fungera som historiskt bollplank är att de politiska idéerna som självförsörjning som fanns under krigsåren i mångt och mycket återfinns i dagens alternativkultur som omgärdar skogsträdgårdsodlingen i Sverige. Det är heller inte särskilt svårt att idag relatera till sekelskiftets oroliga omvärld.

En av de viktigaste källorna i avsnittet om agroforestry ur ett internationellt perspektiv har varit P. K. Ramachandran Nair. I sin bok *An introduction to agroforestry* ger han en övergripande bild av agroforestry som praktik och vetenskap. Fokus i texten ligger också i hög grad på historia, varför den förefaller extra passande som grundbult till en kulturhistorisk orienterad uppsats såsom denna.

Maria Flinck och Lena Israelsson har, tillsammans med förra seklets ursprungskällor, fungerat som stöttepelare under arbetet med att förstå hemträdgårdens historia. Flinck är etnolog och ett välkänt namn inom trädgårdsbranschen, med stor kunskap om trädgårdshistoria. Lena Israelsson är journalist och författare, och har skrivit en rad uppskattade trädgårdsböcker.

Det är ett självändamål att lyfta fram även äldre trädgårdslitteratur i ljuset, och kanske speciellt eftersom den eventuella kopplingen till skogsträdgårdar inte tidigare undersökts. Det är dels viktigt att om möjligt basera kunskap på ursprungliga källor, men det är likväl intressant att se hur dåtidens litteratur människans roll i samhället, och i förhållande till den brukade jorden.

Philipp Weiss är ett av de mer välkända namnen inom svensk skogsträdgårdsodling, och driver sedan några år tillbaka "Skogsträdgårdsbloggen". Kom nyligen ut med boken *Fleråriga grönsaker*, tillsammans med Annevi Sjöberg och illustratören Daniel Larsson. Han driver Puttmyra skogsträdgård utanför Stjärnsund i södra Dalarna, och odlar sin hemträdgård enligt skogsträdgårdsprinciper. Philipp figurerar i uppsatsen både som författare till källmaterial och som informant i intervjudelen. Detta kan möjligtvis ses som problematiskt ur ett källkritiskt perspektiv, men med tanke på den svenska skogsträdgårdsodlingens begränsande omfattning är det inte underligt att han får ha två roller i det aktuella fallet.

Martin Gustavsson är utbildad trädgårdsmästare. Engagerad i en kollektiv skogsträdgårdsodling i Stjärnsund, i Södra Dalarna.

Holma skogsträdgård, beläget i Skånska Höör, anlades 2004 med ambitionen att visa på skogsträdgårdens mångfald. Idag fungerar platsen till stor del som demonstrationsträdgård, och här testas både nya växtmaterial och odlingsmetoder. Esbjörn Wandt och Johanna Söndergaard Johansson är drivande i projektet och är båda tämligen lämpliga för att tala om skogsträdgård.

Christina Schaffer är systemekolog och arbetar på Stockholms Universitet, Institutionen för naturgeografi. Håller kurser i stadsodling, och en av författarna till *Multifunktionella lokala odlingsystem - Etablering av modern agroforestry i Sverige*, en forskningsrapport som refererats till i uppsatsens undersökning.

För att läsa mer om svensk skogsträdgårdsodling är *Mångfunktionella, lokala odlingsystem Etablering av modern agroforestry i Sverige 2012-2016* en intressant fördjupning. Studien finns tillgänglig på internet, och länk går att finna under källförteckningen.

1.8 Teoretisk referensram

Uppsatsen tangerar både ämnet kulturvård och hållbar utveckling. *Kulturvård* genom att bevarande av äldre odlingsmetoder berörs, *hållbar utveckling* på flera plan; agroforestrymetodens unika möjligheter att främja både ekologisk och social hållbarhet, och frågan om hur en hållbar livsmedelsproduktion ska kunna uppnås.

Hållbar utveckling stöds av flera nationella och internationella mål, och småskalig odling kan vara en intressant lösning på flera av miljömålen. De svenska miljömålen, definierade och utvecklade av riksdagen, Naturvårdsverket och Jordbruksverket, nämner bland annat "Ett rikt odlingslandskap" som ett av delmålen. Här behandlas exempelvis den biologiska mångfalden; "Den biologiska mångfalden och kulturmiljöerna är beroende av ett fortsatt jordbruk, men också av vilka metoder som används" (Naturvårdsverket 2016). För att lyckas med att bibehålla och utveckla odlingslandskapet behövs lokala såväl som nationellt och internationellt betonade lösningar (Ibid. 2016). Materialet som framläggs under kommande rubriker tar stöd i dessa ambitioner, och spinner vidare på forskning som kretsar kring hållbar utveckling.

1.9 Ordlista

Ekosystemtjänster - Funktioner som produceras av ekosystem, som på olika sätt gynnar människan.

Permakultur - Kärnan i begreppet är att designa ett odlingssystem baserat på platsens förutsättningar, ekologi, energieffektivitet, samtidigt som man tar etiska förhållningssätt i betraktande. Är skogsträdgården *permakultur*? Nej, inte direkt. Idén om skogsträdgården är en del i den permakulturella principen, och benämns ibland felaktigt som en och samma sak. Permakultur utvecklades av Bill Mollison och David Holmgren under 1970-talet.

Polykultur - En medveten samplantering av växter som i form och funktion kompletterar varandra (Weiss, Sjöberg, Larsson 2016, s. 142).

Växelbruk - En metod inom jordbruk. Innebär att grödor skiftar fält, och/eller att fält får ligga i träda under vissa år. Detta tillämpas dels för att inte jorden skall utarmas, och dels för att undvika skadedjur och sjukdomar.

Invasiva arter - Arter som sprider sig snabbt och riskerar att tränga undan inhemska arter.

Peak oil - Den tid då den maximala produktionen av råolja är uppnådd, och den hanterbara återstående mängden råolja tagit slut.

Näringsackumulatorer - Växter med djupgående rotsystem, som tillgängliggör näring från djupare lager i jorden.

Silvopasture - Bete mellan rader av träd, ofta fruktbarande.

2. Undersökning

2.1 Husbehovsodling i Sverige

Vad menas egentligen med *husbehovsodling*? Det är ett begrepp som användes frekvent under den första halvan av nittonhundratalet, men som under senare tid fallit ur de flesta människors direkta referensram. En exakt sammanfattning är svår att hitta, men en passande definition skulle kunna vara denna;

”På den [...] tillgängliga marken anlägger mången en prydnadsträdgård, men det ligger nära till hands att utnyttja området för odling av fruktträd, bärbuskar, köksväxter m.m. Är trädgården ej större än att den huvudsakligen skötes av familjens egna medlemmar för produktion av nyttiga trädgårdsalster för hushållet, talar man om en *husbehovsodling*.” (Fridström 1948, s. 3)

Ossian Lundén skriver, flera år innan Fridström;

”Trädgården, som bör vara det lantliga hemmets främsta prydnad och stolthet, har många och mångsidiga uppgifter att fylla. [...] Trädgårdstälpan vid hemmet har i främsta rummet ekonomisk betydelse, ty härifrån skall en omtänksam husmoder kunna hämta goda och billiga ingredienser till en sund och omväxlande kost, allt från den tidigaste våren, när gräslöken och rabarbern begynna spira fram, och sedan hela sommaren igenom intill sent

ut på hösten, när de sista vinteräpplena nedplockas, pepparroten uppgräves eller grönkålen och mangoldbladen framkrafas under den första snön. Är det sedan bra beställt med växtligheten och valet av sorter samt omsättning finnes å orten, så bör täppan också kunna nu och då inbringa en slant, t. ex. för de tidigaste köksväxterna och för bär och frukt, när syltnings- och inläggningstider stundar." (Lundén 1915, s. 9)

Det handlar om ekonomisk trygghet, såväl som en försäkran om en stadig och sund kosthållning.

Odling och kultivering av grödor går hand i hand med mänsklighetens utveckling till vad vi är idag. Människor började odla i Sverige under stenåldern, för ungefär 6000 år sedan, och odlingarna uppfyllde en rad olika behov. Den gav oss dels större kontroll över nyttoväxter och bidrog till en bättre och mer jämn livsmedelsförsörjning, dels bidrog vedartade växter med produkter som virke och lövfoder, för att inte tala om utvecklingen av medicinalväxter och åttliga sorter till hushållet (Iwarsson 2014, ss. 3-4).

Mindre kål- och kryddgårdar, samt några till storleken mer omfattande humlegårdar, har funnits i städerna sedan medeltiden (Strese & Tollin, 2015). Man odlade också bärbuskar och enstaka fruktträd. Vid adelsmännens stadspalats anlades under 1600-talet storslagna barockträdgårdar, av naturliga skäl av mindre format än lantegendomarnas. Här odlades även köksväxter, gärna så kallade ”fingrönsaker”, som kronärtskockor och sparris. Lusthus, orangerier och drivbänkar var dessutom vanligt förekommande. Under 1600-, 1700- och 1800-talen hade borgarklassen stora odlingar utanför stadsgränserna. Tobak och potatis var de mest betydande grödorna, men de satsade även på en rad andra grönsaker och även spannmål. Under 1800-talets slut, då industrialiseringen på riktigt tog fart, strömmade landsbygdens fattiga in till städerna, eller till Amerika, i hopp om arbete och ett bättre liv. Bostadsbristen blev i och med detta tämligen akut, och städerna förtätades i rask takt genom att enklare, ofta undermåligt byggda, hus uppfördes på lediga jordplättar. Därmed fanns inte längre något utrymme för kålgård, fruktbarande träd eller kryddor (Israelsson 1996, s. 23).

Lantbrukarnas åkerodling av växter för livsmedel och andra förnödenheter är grundläggande för deras försörjning och har, som tidigare nämnts, förekommit lika länge som det funnits bofast befolkning. Trädgårdsodlingen är en mycket senare företeelse och tidpunkten för dess införande uppvisar stora regionala skillnader. I Skåne och Mellansverige började trädgårdar bli vanligare redan i början av 1800-talet, medan de i norr var sällsynta fortfarande strax före andra världskriget. Det som behövdes för att göra mer omfattande planteringar var ett stycke odlingsbar mark och ledig tid från övrigt jordbruk och hushållsarbete (Flinck 1994, s. 149).

Böndernas fruktodling var mestadels ämnad till husbehov, men på vissa orter var den tidiga frukten ämnad för avsalu. Vid skörden togs allt tillvara, även fallfrukt (Flinck 1994, s. 150).

Författningen om laga skifte 1827 stadgade att jordägarna skulle få all sin jord samlad i ett stycke och om det hamnade långt från byn skulle ägaren få ekonomisk hjälp att flytta gården dit (Flinck 1994, s. 157). Splittringen av byarna i samband med skiftena gav för första gången bönderna tillräckligt med plats direkt intill boningshusen för att anlägga trädgårdar i modern mening (Andréasson 2007, s. 16).

Runt sekelskiftet gjorde konstgödseln, exempelvis fågelspillning i form av *guano*, sitt inträde på de större gårdarna. Inom ett par decennier hade konstgödsel och bekämpningsmedel ersatt de biologiska odlingsmetoderna. Samtidigt rationaliserades herrgårdarnas trädgårdar. Där man förr odlat praktiskt taget allt, både för avsalu och

hushållets egna behov, satsade man nu på enstaka köksväxter. En orsak till detta var att arbetskraften blivit dyrare; arbetarna började begära högre lön och bättre villkor. Kravet på specialisering blev dödsstöten för de tidigare så storslagna herrgårdsträdgårdarna. Orangerier och växthus förföll, fruktträdgårdarna röjdes och köksträdgårdarna lades igen (Israelsson 1996, ss. 25-26).

Medan bönderna i slättbygder planterade träd och buskar kring boningshuset som vindskydd, så har jordbrukare i mer skogstätta trakter snarare huggit bort träden kring gården. Långt efter det att skogen övergått i odlad mark har man fortsatt hålla undan träden närmast husen. I början av 1800-talet var de flesta bondgårdstomter kala, bortsett från enstaka fruktträd. Den ekonomiska nyttan av trädplantering ledde till att hushållningssällskapen premierade plantering, inte bara av fruktträd, utan också av skogsträd (Flinck 1994, s. 167). Trädens inte enbart biologiska och produktiva nytta uppmärksammades alltså redan under tidigt 1800-tal.

Lundén skriver att man bör undvika att plantera allt för storväxande lövträd på sin täppa, eftersom de suger näring och fukt från de övriga trädgårdsväxterna. Författaren menar dock att ”gröna och lummiga träd aldrig bör saknas på gårdsplanen mellan byggnaderna. Träden fungerar både som prydnad och nytta, då de är ett naturligt värn mot kallt drag (det vill säga bidrar till ett mer gynnsamt mikroklimat) och som skydd mot eventuella eldsvådor (Lundén 1915, s. 13-14).

Fruktbärande vilda träd planterades i stor utsträckning in på gårdstomten eller sköttes som vildväxande på utmarken. På kartorna syns det i beteckningar som *hasselhagen* eller *oxelängen*. Förutom hassel och oxel var de viktigaste en, rönn, hagtorn och fläder. De gav förutom nötter och bär även virke av olika kvaliteter (Flinck 1994, s. 168).

Axel Holzhausen ger 1936 allmänna rekommendationer om plantering av större träd. Rådet är att inte plantera allt för stora sådana på sin trädgårdstäppa:

”Visserligen se dessa rätt ofarliga ut som små och äro till och med både dekorativa och lockande men till sist bli de alltför stora och ta för mycket ljus och luft bort från andra smärre och viktigare växter.” (Holzhausen 1936, s. 72)

Vidare menar författaren att träden, när de växt sig större och grövre, blir svåra att hugga ned, eftersom; ”Under denna tid växer det sig också fast i ens hjärta som en kär gammal vän, och att brutalt röja en sådan ur vägen, gör man ju icke.” (Holzhausen 1936, s. 73) Holzhausen förfäktar här en slags besjälad syn på naturen, och gör en koppling till människans allra innersta *väsen*, om uttrycket tillåts i sammanhanget.

”När börja vi leva ett nytt liv i Sveriges röda och grå stugor? När börja vi blicka upp till himlen, som välver sig över jorden? När skola vi tillika böja oss så djupt till moder jorden, att vi höra hennes brusande lovsång över andens liv i materien?” (Melander 1926, s. 8)

Små jordbruksenheter, till stora delar självförsörjande, var tidigare inte ovanligt i Sverige. Ett sätt att kategorisera ett småbruk är huruvida ett sådant hade kapacitet att försörja det egna hushållet. Här blir gränserna gentemot något större jordbruk mer otydliga och starkt beroende av hushållets kapacitet. En liten enhet kunde driva en intensiv produktion genom att den tog hela hushållets arbetskraft i anspråk; trädgårdsodling, intensiv uppfödning av kycklingar, gödsvin och andra djur men också förädling av mjölk till ost och smör. Att småbruken under tidigt 1900-tal - med den ökande efterfrågan på mjölk - dessutom väl lyckade hävda sig gentemot större jordbruk genom att bättre kunna utnyttja arbetskraften, visar att det periodvis inte enbart varit av ondo att vara en mindre enhet (Flygare 2011, s. 73).

Innanför Öresundskusten finns ett av Sveriges främsta jordbruksområden med stora gods men också en stor mängd småbruk, där godsen hämtade en del av sin arbetskraft. Sockerbetor, rotfrukter, fläsk och spannmål, frukt- och bärödling har här under lång tid bildat en ekonomisk gynnsam blandning (Flygare 2011, s. 70).

Under 1960-talen blev kurvorna branta när det gällde nedläggningen av brukningsenheter. Den odlade jorden minskade också generellt under detta decennium, om än inte riktigt lika fort. Det var nu industrisamhället stod på topp i sysselsättningsgrad, och jordbruket blev allt mer produktivt i takt med dess mekanisering. Samtidigt skedde förändringar inom industrin, säsongsdrift blev allt mer ovanligt och ett antal av landsbygdens industrigrenar försvann. Anledningarna till att avsluta en gärning som småbrukare var många (Flygare 2011, ss. 80-81). Sedan dess har ett självförsörjande jordbruk inte setts på som någonting eftersträvänt, möjligtvis bortsett från vissa subkulturella undantag.

2.1.1 Odling till husbehov - Egnahemsträdgårdar och koloniträdgårdsrörelsen

Egnahemsträdgårdar

Hushållningssällskapen bildades på uppdrag av Lantbruksakademien under det tidiga 1800-talet, det sista 1847 i Stockholm. Medlemmarna var till största del högre tjänstemän, präster och herrgårdsägare, men ett antal bönder fick bli medlemmar gratis. Förbättring och utveckling av jordbruket i allmänhet var sällskapens främsta uppgift, men de bidrog även till att väcka liv i intresset för trädgårdsodling. Man delade ut premier till de flitigaste odlarna, exempelvis en viss Källberg i Julita socken. Odlaren Källberg hade en betydande mängd växter på sin täppa, en äkta mångfald i växtmaterial; fyrtio stycken körsbärsträd, sexton vinbärsbuskar, tjugo plommon, två krikon - och till detta också kålen, bönorna och humlen (Flinck 1994, s. 157).

Det som kom att kallas egnahemsrörelsen startade 1904 med en statligt upprättad egnahemsfond, där medborgare kunde låna till köp av en mindre jordbruksmark eller lantlig bostad. Lånet utvecklades till att innefatta möjlighet att investera i egna hem i stadsmiljö, och egnahemsområden upprättades med kommunens hjälp. Många familjer byggde husen på egen hand, efter en på förhand bestämd (kostnadsfri) mönsterplan (Flinck 1994, s. 253).

”En av orsakerna till att trädgårdsodling numera omfattas med sådant intresse av privatmannen är även att söka i de kommunala omständigheter, vilka nu till dags giva så gott som vem som helst möjlighet att bygga ett eget hem på egen mark.” (Holzhausen 1936, s. 5)

Axel Holzhausen menar att de billiga bostadslånen, bekväma kommunikationer, ett utbyggt vattennät, alla var faktorer som bidrog till att medborgare med mer begränsade inkomster kunde investera i en egen stuga och där odla i större utsträckning än vad som tidigare var möjligt (Holzhausen 1936, s. 5).

De boende i egnahemsområdena organiserade sig i föreningar som arrangerade festligheter och samordnade inköp av redskap, jord och växter. I Stockholm ordnade staden med kurser och kortare utbildningar för egnahemsägare, och några personer från varje område blev specialiserade på trädskötsel.

”Även på ett annat område börjar trädgårdsodlingen rycka fram. Det är kring de egna hemmen och i städernas koloniträdgårdar, som denna framryckning är märkbar. Hortikulturen, som förr var den rikes och förmögnes ’hobby’, blir allt mera uppskattad av de ’bredare lagren’ i vårt land. Varje hem skall ha sin lilla täppa.” (Dahlmark 1926, s. 5-6)

Fram till och med 1930-talet fortsatte hushållningssällskapen sin verksamhet med utdelning av fruktträd. Inventeringar i Skåne och Halland visar att trädgårdsmästare anlagt mycket av allmogeträdgårdarna, vilka definitionsmässigt kan sägas vara *böndernas* trädgårdsodling. Sedan tidigare fanns inte sällan ett par fruktträd och ett köksland vid grishuset, men omkring huvudbyggnaden var det vanligtvis naturmark. Den nya trädgården fick en gräsmatta avslutad av en syrenhäck och i gräset planterades ett äppelträd omgivet av en rundel i vilken stockrosor planterades (Flinck 1994, s. 179).

Städernas villa- och egnahemsträdgårdar kom under 1900-talet att påverka form och innehåll i böndernas trädgårdar. De planer trädgårdskonsulenterna ritade till bondgårdar var närmast identiska som deras trädgårdsplaner för egnahem. Nyttodlingarna dominerade och där fanns gott och plats för fruktträd, bärbuskar, samt land för potatis och köksväxter. Närmast huset anlades prydliga grusgångar (Ibid. 1994, s. 179).

Köksträdgård och fruktträd var ett måste i en egnahemsträdgård, men skulle planteras och planeras så att den öppna jorden kunde bearbetas med hjälp av häst. Avstånd och utrymme fick beräknas efter storleken på redskapen. Gräsmattor som krävde regelbunden klippning undveks helst, och istället kunde man ha en slätteräng eller betad gräsyta. Bondens arbete gick ut på att bekämpa gårdens omgivande vilda natur, så att trädgården på så vis kunde visa kulturens grepp över naturen (Flinck 1994, s. 180).

I de idealplaner som arbetsgivarna utgick från när de började bygga bostäder åt sina anställda, var trädgården och småskaliga odlingslotter en viktig del, dock blev verklighetens odlingsmöjligheter ofta obetydlig.

Under 1910- och 30-talen gjordes försök att bygga bättre hyreshusområden för arbetare. Hela kvarter byggdes om samtidigt och alla hus lades längs gatorna för att lägenheterna skulle få maximalt ljusinsläpp. Åtgärderna minskade antalet gårdsuthus, på vilkas tidigare plats man nu istället kunde plantera ett par fruktträd, buskar och rabatter. Koloniträdgårds- och egnahemsrörelsen fick en stor betydelse i det att arbetare fick större möjligheter till egen mark, och i och med det, en högre grad av självförsörjning. Arbetarklassen var kliven, då utvecklingen dels ledde till lägre kostnader i hushållet, dels potentiellt till lägre politisk och facklig organisering i och med ett större åtagande hemmavid (Flinck 1994, ss. 249-250). Ett till ytan progressivt statligt initiativ, att förbättra levnadsstandarden för arbetare, var i själva verket ett försök från makthavare att hämma en mer radikal politisk rörelse.

Från sekelskiftet 1900 och kring seklets första decennium utkom en betydande mängd litteratur som berörde egnahemsbyggnation. Såväl böcker som enklare häften publicerades och fick en omfattande spridning. Husritningarna kompletterades med instruktioner angående hur en egnahemsträdgård skulle planeras och anläggas på bästa sätt (Wilke 2006, s. 106). Två av de allra mest aktiva auktoriteterna inom spridningen av kunskap var Rudolf Abelin och Gustaf Lind, av vilka den senare figurerar som källmaterial till denna uppsats.

Debatten om stadsbildens utseende var livlig och nya idéer kom från kontinenten. Trädgårdsstadens närmast utopiska ideal spreds till Sverige, och den planstruktur som idéerna innebar medförde en större omsorg om gemensamma platser som parker, gaturum och gångstråk (Wilke 2006, s. 108).

Inom egnahemsrörelsen förordades ordning och reda. ”Det är en halvhet och oreda i hela dess växt, en pinande bråkaktighet, ett huller om buller.”, skriver den samhällsengagerade

arkitekten Ragnar Östberg – idag mest känd för att ha ritat Stockholms Stadshus – i en publikation från 1910, angående de villastäder som vuxit fram (Ibid. 2006, s. 108).

En icke obetydlig del av kunskapsspridningen tog SJ, Statens Järnvägar, på sig, någonting som i dagens samhälle kan förefalla apart; det handlade om ett samhällsansvar som idag nästan är helt bortrationaliserat. Som statligt organ ville SJ vara en trädgårdskulturell förebild i bygget av nationen (Fogelberg & Lagerberg Fogelberg 2008). SJ visade upp nytt växtmaterial vid landets stationsbyggnader och intilliggande parker, och delade även ut fruktträd, perenner och bärbuskar till anställda, för att på sådant sätt sprida material ut över Sverige. Tidigare nämnda Rudolf Abelin ansåg att det på *alla* befintliga banvallar skulle planteras bär och frukt, och därigenom visa på att även den ”sämsta” av jordar kan bli produktiv (Wilke 2006, s. 107).

I sin *Trädgårdsbok för lanthushållsskolan och koloniträdgården* skriver Sigrid Melander ett brandtal för kunskapen och vikten av dess spridning ut i samhället. Hon menar att det vore möjligt att föra hushållningen framgångsrikt om varje hem ”hade [...] tillgång på grönsaker och frukt i rikliga mängder” (Melander 1926, s. 7). Detta skulle hjälpa många familjer i kristider. Hushållets inköp skulle ”väsentligt [...] kunna inskränkas” om familjen hade en täppa (Ibid. 1926, s. 7).

Många fördomar behöver dock utrotas, menar författaren, för att man ska lära sig att värdesätta grönsaker, men hon tror att den så kallade ”motviljan” så småningom avlägsnas. ”Säkert är, att trädgårdsskötseln har stor betydelse för hemmet.” (Ibid. 1926, s. 7)

Melander avslutar sitt resonemang med att påpeka att det som krävs för ett lyckosamt säkerställande av hushållens framtida försörjning är kunskap; ”Så mycket kunskap vi kunna bära. Vi trakta efter kunskaper, dock icke blott kunskaper utan, vad mera är, en uppenbarelse av tingens kärna, tingens väsen, tingens ande” (Ibid. 1926, s. 7).

Vad Melanders åsikt i frågan kan tänkas visa är hur viktigt kunskapsspridningen var i egnahems- och koloniträdgårdsrörelsen.

Egnahemsträdgårdens odling beskrevs i samtida litteratur som nyttig sysselsättning för både kropp och själ (Wilke 2006, s. 111). Gustav Lind skriver i *Småbrukarens trädgårdsbok*; ”Känner han [odlaren] sig aldrig så trött, när han kommer hem från arbetet, så snart han väl kommit ut i trädgården och fått se, hur hans kära skyddslingar frodas och utvecklas, glömmar han både tröttheten och bekymren.” (Lind 1910, s. 5-6) Bortsett från en viss moraliserande hälsoaspekt fungerade trädgårdarna först och främst som en ekonomisk trygghet för hemmet; nyttoaspekten var mycket viktig. Hela trädgården utnyttjades till sin fulla potential. Om planritningarna över egnahemsträdgården idag kan tolkas innefatta nästan enbart gräsytor, var de istället fulla av odlingsbäddar med prydnadsväxter såväl som grönsaker, fruktträd, bär och rotfrukter. Detta är tydligt i beskrivningarna från egnahemsrörelsens litteratur. Som tidigare nämnt var öppna gräsytor ingenting som premierades, utan de fungerade snarare som ängs- och betesmark.

I publikationen ”*Odling av frukt och bär för husbehov*”, utgiven 1948 av Sveriges Pomologiska Förening, beskriver författaren Axel E. Fridström ett antal olika sorters hemträdgårdar för husbehovsodling. Fridström inleder med att beskriva husbehovsodlingens mål; ”Den bästa husbehovsodlingen är utan tvivel den, som så fullständigt som möjligt förser hushållet med både grönsaker, rotfrukter, bär och frukt under större delen av året” (Fridström 1948, s. 3).

Fridström menar att en husmor som har hela trädgårdslandet till sitt förfogande tillreder grönsaker och ”trädgårdsprodukter” i större utsträckning än om hon (det är alltid en hon) hade behövt inhandla dessa kontant. En annan positiv aspekt som Fridström poängterar är att husmoderns familj får en sundare och mer varierad kosthållning när livsmedlen i högre grad kommer från den egna odlingen (Ibid. 1948, s. 3).

Ett lantbrukarhem utan trädgård borde enligt Fridström inte få förekomma. En trädgård ger dess innehavare både en trevnad av blommor och träd, men det finns också ett stort värde i tillgången på frukt, bär och grönsaker - det vill säga självförsörjningen.

Fridström menar att man som ägare till ett så kallat lantbrukarhem bör eftersträva en kombination mellan nytta, prydnad och estetik. Ett mellanting av husbehovs- och prydnadsodling. Vidare förordar han dvärgäppelträd, mestadels på grund av eventuell platsbrist som en egnahems- eller villaträdgård kan lida av (Fridström 1948, ss. 24-27).

En egnahemsskrift som främst berör byggnation bidrar även med råd om trädgårdens utseende;

”Så sättas några fruktträd och bärbuskar, varvid man bör ihågkomma att taga frukt med olika mognadstid, såsom sommar- höst- och vinteräpplen, samt om jorden är djup och varm, ett par päron, plommon- och körsbärsträd, samt slutligen några krusbärs- och vinbärsbuskar.” (Englund 1928, s. 124)

Det är med andra ord en så stor mångfald som möjligt som rekommenderas, både gällande val av sort och växtmaterial i allmänhet. Ossian Lundén förordar också han en odlad mångfald;

”Därför göra vi också anspråk på att i en med förstånd anlagd och välansad hemträdgård finns så att säga litet av varje från växtvärldens och trädgårdsodlingens olika områden.” (Lundén 1915, s. 9)

I en för sammanhanget tidig publikation, Gustaf Linds *Egnahemsträdgården*, från 1916, ges i första kapitlet ett råd som torde ses som ett allmänt sådant, gällande i allra högsta grad även för en skogsträdgård eller övrig trädgårdsodling av idag. Gustaf Lind, verksam något tidigare än föregående författare, behandlar markegenskaper vid anläggande av en trädgård. Man behöver redan tidigt i processen ta hänsyn till en rad faktorer - en trädgårdsodling mår bäst av att ha skydd mot norr, samt ligga i ett så öppet läge som möjligt. Här får växtligheten tillräckligt med ljus. Vad är viktigt med detta? Jo, grönsakernas plats i trädgården.

”De [grönsakerna] äro ej förtjänta att behandlas såsom styvbarn, tvärtom, väl utvecklade blir de av största värde för hushållet på grund av den hälsosamma spis de lämna. Ofta ser man den planterade på den sämsta jorden, stående trångt, utan förmåga att kunna utveckla sig till sin fördel. Detta är ett fel, som visar, att de ej äro nog uppskattade. Den, som är mån om sina köksväxter och vill, att de skola återgälda det arbete, som nedlägges på dem, ger dem städe den bästa möjliga växtplats och den omsorgsfullaste skötsel.” (Dahlmark 1926, s. 177)

2010-talets konsumenter behandlar grönsaken, om inte styvmoderligt, så åtminstone på ett något oreflekterat sätt. Dess ursprung är i många fall inte någonting som läggs större vikt vid. Relationen till själva jorden är uppenbart avvecklad. Vi har på sätt och vis hamnat i samma förhållande till produktionen av livsmedel som tidigare, det förhållande som Dahlmark reflekterar kring i citatet ovan.

Koloniträdgårdar

Koloniträdgårdarnas historiska bakgrund är på många sätt lik egnahemsrörelsens, men i mindre grad politiskt inriktad mot samhällsförändring. Viljan till en större självförsörjning går likväl som en röd tråd genom rörelsernas tidslinjer.

Figur II. Koloniträdgårdsodlare i Tunaberg, Uppsala, 1942. Foto: Sagerholm, Axel

Under 1700-talets inledande industrialiseringsprocess i Europa fick den begynnande koloniträdgårdsrörelsen anhängare i England och Tyskland (Hansson, M. & B. 2011, s. 167). Inspiration från kontinenten letade sig upp via Danmark, och de första koloniträdgårdarna i Sverige anlades i Landskrona 1888 (Flinck 1994, s. 250). 1905 bildades Föreningen Göteborgs Koloniträdgårdar, och året därpå startades de första föreningarna i huvudstaden (Holzhausen 1936, ss. 108-109). Idén kom från Tyskland där det sedan mitten av 1800-talet funnits odlingslotter för mindre bemedlade. Avsikten med trädgårdarna var att samhällets mest utsatta skulle få möjlighet till frisk luft och en högre grad av självförsörjning, men i slutändan blev det till största del den lägre borgarklassen som utnyttjade odlingsmöjligheten (Flinck 1994, s. 250).

Koloniträdgårdsodlingens pionjärer fokuserade till en början främst kring nyttoaspekten; först rotfrukter och potatis, men efter hand även frukt bärande buskar och träd. Under världskrigsåren blev koloniodlingen en viktig del i Sveriges livsmedelsförsörjning och efterfrågan på kolonilotter steg, men efter freden 1945 minskade det akuta behovet av husbehovsodling. Gräsmattor anlades där fruktträd och grönsaker stått, och odlingen av rena prydnadsväxter ökade markant (Flinck 1994, s. 253).

Den typiska koloniträdgårdsodlaren var under rörelsens tidiga år i de flesta fall en yrkesarbetande man, ofta med ett hantverks- eller servicearbete (Flinck & Strömquist 2016, s. 6). Den odlare som beskrivs i tidens litteratur är alltså i princip alltid en man, och idealet för kvinnan i den presumtiva familjebildningen blir övervägande den husmoderliga. Detta gäller oavsett om författaren beskriver egnahemsträdgårdar eller kolonilotter. Sigrid Melander berör kvinnans roll i inledningen till sin handbok för koloniträdgården;

”Låt oss strida för, låt oss arbeta oss till goda hem för detta och kommande släkten.
Hemmen i vårt land äro ej sådana de borde vara, och vems är felet? Allas är felet. Skola vi

säga, det är kvinnans mer än mannens? Vem vill döma här! Men döma vi ej, så vilja vi dock uppkalla kvinnan till strid för hemmen, till kamp för hemmet.” (Melander 1926, s. 5)

Axel Holzhausen beskriver koloniträdgårdsrörelsen som en av de mest sympatiska och älskvärda företeelserna inom den samtida trädgårdssodlingen. Han hävdar vidare att odlarens eget brinnande intresse är en större drivkraft inom kolonirörelsen än i andra former av privat grönsaks- och prydnadsodling. Han gör jämförelsen med en egnahemsägare som kan tänkas se sin odlingstäppa mer som en ovälkommen pålaga än glädjefylld sysselsättning, och en kolonist som istället på eget bevåg skaffar sig en trädgård. Holzhausen fortsätter sitt resonemang, och menar att det intresse som odlaren ägnar sin trädgård är av stort samhällsligt värde, som visar på det i ”bästa bemärkelse folkuppfostrande i [...] trädgårdshantering. Han beskriver fördelarna:

”Avsikten [med koloniträdgårdarna] är att bereda förströelse efter den ordinarie arbetstiden, vidare att bereda tillfälle till motion, en nyttig motion i fria luften, att vidare ge tillfälle att bidra till familjens dagliga diet med närande och hälsosamma grönsaker, bär och frukter i så rik mängd, att därav kan undanläggas förråd även till vinterbruk. Till allt detta kommer ock den psykiska fostran, som ligger i allt trädgårdsarbete.” (Holzhausen 1936, s. 111)

”Medan trädgårdsnäring under förra århundradet [1800-tal] var den rike mannens hobby är den nu bliven var mans. Härtill finns många bidragande orsaker. Bland annat har en livlig propaganda upplyst en och var om, att trädgårdssodling både är nöjsam och nyttig. Den är avspännande för nerverna, den är stärkande både fysiskt och psykiskt, den är till sist en aldrig sinande källa, ur vilken den vetgirige kan ösa kunskap om naturens stora rikedomar.” (Holzhausen 1936, s. 5)

Hushållsodlingens entusiaster kan, med de många utgivna skrifterna, tänkas vilja gå direkt till den presumtive småskaliga odlaren och dennes intressesfär. De anger skiftande tonlägen, men kommer till liknande slutsatser; odlingen har en konkret roll att spela i byggandet av ett bättre samhälle. Den ger individen och familjen en större huslig och ekonomisk bärkraft, samt en stärkande fritidssysselsättning för både kropp och själ. Många texter berör, förutom de rent praktiska odlings- och växtråden; moral, hälsa, disciplin och självförsörjning. Trädgårdssodlingen är helt enkelt moraliskt uppbygglig. Avslutningsvis återkommer Holzhausen, i ett stycke om dåtida trädgårdskultur, under rubriken ”Vi och vår trädgård”;

”Den gamla sentensen *'mens sana in corpore sano'*, eller en sund själ i en sund kropp, är här om någonsin tillämpbar. Den målmedvetna grävningen, krattningen, gräsklippningen, ogrärensningen är alltsammans arbete, som befrämja sundhet i själ och kropp och som sätta rörelse i tingen omkring oss.” (Holzhausen 1936, s. 15-16)

Citatet ovan kan sägas sammanfatta dåtidens inställning till trädgård och odling. Idéer av den här sorten är typiska för det svenska folkhemmet.

2.2 Skogsträdgård

2.2.1 Agroforestry

- *the deliberate growing of woody perennials on the same unit of land as agricultural crops and/or animals, either in some form of spatial mixture of sequence;*
- *there must be a significant interaction (positive and/or negative) between the woody and nonwoody components of the system, either ecological and/or economical.*

Ovanstående definition av agroforestry, en som kan appliceras även på den nordiska skogsträdgården, är inte *perfekt*. Den har dock använts av ICRAF¹ i publikationer under lång tid, och därigenom erkänts som en av de mest användbara (Nair 1993, ss. 13-14).

Agroforestry är ett begrepp som omfattar ett flertal metoder, men en grundläggande definition kan alltså se ut som följande; ett markanvändningssystem där förvedade växter, det vill säga buskar och träd (ofta livsmedelsproducerande sådana), integreras tillsammans med jordbruksgrödor och i vissa fall djur, där dessa samverkar ekonomiskt såväl som ekologiskt.

Definitionen av agroforestry, dess slutgiltiga mål och potential blandas ofta ihop. Det vore till exempel övermodigt att definiera agroforestry som ett i alla lägen lyckat sätt att bruka jorden, som under alla omständigheter åstadkommer ökad produktion och ekologisk stabilitet.

Som odlare kan man mycket väl sträva efter ett sådant resultat, och i många sammanhang kan agroforestry ha en större potential att uppnå detta än andra jordbruksmetoder, mycket på grund av dess helhetsgrepp gällande odlingens lokala, ekonomiska och sociala förutsättningar. Men, med felaktiga växtkombinationer, bristfälliga förvaltningsmetoder, och utan lokalsamhällets förståelse och motivation, skulle agroforestry säkerligen misslyckas precis som andra jordbruksmetoder (Nair 1993, s. 13).

Några av de tidigaste beskrivningarna från Europa och Mellanöstern av agroforestry och dess många förgreningar, innefattar bland annat de bibliska skildringarna av ett trädbaserat jordbruk i vilket oliv- och fikonsträd spelade en viktig roll. Boskap som betar i romanska oliv- och apelsinplanteringar är ett annat exempel, samt renässansmålningar som visar kultivering av grödor bland träd.

Skogen användes ofta som betesmark för grisar i England under det tidiga 1500-talet, och för andra typer av boskap på andra platser i Europa (Nair 1993, s. 445). Om kopplingen till modern agroforestry ska göras konkret, handlar det alltså i nämnda exempel om en specifik form av flerskiktad odling; *Silvopasture* - en form av djurhållning där boskap får beta under träd. Sådana skogsträdgårdssystem provas just nu i Sverige via Örebro Universitet.

Användningen av skogsmark till jordbruk och djurhållning fortsatte på den europeiska kontinenten fram till den massiva avskogning som uppstod till följd av industrialiseringen. Virkesproduktion har varit skogsnäringens huvudsakliga uppgift bara under de senaste 200 åren. Ur ett mänskligt perspektiv handlade det snarare om ek- och bokollon för vildsvinsjakt, framställning av virke till bränsle och konstruktion, samt mark till betande djur.

På vissa platser, som kring Medelhavet, här i norra Skandinavien och kring många bergskedjor är skogen fortfarande mycket viktig som betesmark. Skogsbetet har dock minskat drastiskt till fördel för industriellt skogsbruk och bete på vall (Ibid. 1993, s. 445).

När en skogsträdgård designas är det viktigt att ha de *sju lagren* i åtanke. Dessa skikt, illustrerade ovan, utgörs av;

1. Takskikt - *högväxande träd*
2. Lågfruktträd
3. Buskskikt
4. Fältskikt - *perenna örter*

¹ ICRAF; *World Agroforestry Centre*, innan 1991 *International Council for Research in Agroforestry*.

Figur III. Illustration: Emil Frick, 2017

5. Markskikt - marktäckare
6. Rotskikt - rotfrukter
7. Vertikalskikt - klätterväxter

Utmaningen är att tänka i flera dimensioner, och sträva efter att få med så många av växtlagren som möjligt. Det finns en mängd olika sätt att bruka sin mark efter skogsträdgårdens principer, men illustrationen ovan kan fungera som en inspiration. Nedan följer en kortare lista över växter som är vanligt förekommande i nordiska skogsträdgårdar. Växtlistan skall ses som en fingervisning, och är på inget sett komplett. För ytterligare fördjupning i passande växtmaterial rekommenderas litteratur under rubriken "Källförteckning" på sidan 41. (?)

De fleråriga grönsakerna finns till största del att finna i skogsträdgårdens örtskikt. Förutom den rent livsmedelsproducerande funktionen, är de perenna grönsakerna samtidigt både kantväxter, mineralsamlare, marktäckare och attraktiva för diverse insekter (Weiss, Sjöberg, Larsson 2016, s. 150).

Ett flertal av arterna som redovisas här är ett frekvent förekommande inslag i stadsbild såväl som hemträdgårdar och skogsmark. Dessas potential som födoämne har dock till största del inte varit allmänt erkänt, även om vissa växter dykt upp i sammanhanget även tidigare.

Svensk namn	Vetenskapligt namn
Skogsalm	<i>Ulmus glabra</i>
Skogslind	<i>Tilia cordata</i>
Lungrot	<i>Chenopodium bonus-henricus</i>
Strandbeta	<i>Beta vulgaris (subsp. maritima)</i>
Cikoria	<i>Cichorium intybus</i>
Jordärtskocka	<i>Helianthus tuberosus</i>

Svartrot	<i>Scorzonera hispanica</i>
Ramslök	<i>Allium ursinum</i>
Skogslök	<i>Allium scorodoprasum</i>
Daglilja	<i>Hemerocallis sp.</i>
Kärleksört	<i>Hylotelephium telephium</i>
Humle	<i>Humulus lupulus</i>
Pepparrot	<i>Amoracia rusticana</i>
Strutsbräken	<i>Mateuccia struthiopteris</i>
Kirskål	<i>Aegopodium podagraria</i>
Spansk körvel	<i>Myrris odorata</i>

Skogsträdgårdsbruk är ett mycket komplext ämnesområde, och egentligen flera olika praktiker i ett. I århundraden har metoden tillämpats över världen. Särskilt i tropiska delar av Afrika och Latinamerika, men även i Asien finns en lång tradition av liknande jordbruksmetoder (Jacke & Toensmeier 2005, s. 4). Det är idag uppenbart att vetenskapen kring skogsträdgårdar är, eller åtminstone borde vara, en harmonisk blandning av biologiska och sociala vetenskaper (Nair 1993, s. xi).

Det är vida erkänt att agroforestry, i en bred definition, som markförvaltningsmetod har stor potential att bevara jordbruksmarker, likaså behålla jordens fertilitet och produktivitet. Detta antagande är baserat på, den av ackumulerad vetenskaplig data stödda, hypotesen att träd och annan vegetation förbättrar den jord i vilken de växer (Nair 1993, s. 269). Agroforestry kanske inte är unikt när det kommer till att erkänna och tillämpa samhällsvetenskapliga principer i jordbruk och annan livsmedelsproduktion, men det kan med viss rätt hävdas att sociala och kulturella överväganden är särskilt viktiga inom agroforestrybaserade metoder (Nair 1993, s. 413).

Agroforestry, och i förlängningen även skogsträdgårdar, är unikt ut flera synvinklar, både som vetenskap och metod. En aspekt är dess oskiljaktiga kombination av biologiska principer och sociala aspekter. Det framstår särskilt tydligt när agroforestry betraktas utifrån ett utvecklingsperspektiv, med emfas på förhållandet mellan träd och människor. Med andra ord är det en (ofta fattig) landsbygdsbefolkning som till största delen kan tillgodoräkna sig fördelarna av skogsträdgård och agroforestry. Flerskiktad odling kan sägas vara mest relevant för småskaliga jordbruk med låg kapital- och energifterfrågan och resultera i produkter och fördelar riktade mot direkta mänskliga behov, snarare än kommersiella fördelar. (Ibid. 1993, s. 413)

Att uppnå social acceptans är därför viktigare för att lyckas inom agroforestry och skogsträdgårdsbruk än för kommersiellt inriktade, storskaliga, skogs- och jordbruksmetoder (Ibid. 1993, s. 413).

2.2.2 Skogsträdgård - historia och samtid

Grönsaker, örter, bärbuskar och olika sorters nötter samsas i skogsträdgårdar. Historiskt har träd och buskar spelat en viktig roll i nordiska odlingssystem, exempelvis lövträd som under lång tid hamlats för foder och till bränsle. I det på många sätt resurseffektiva fäbodsbruket gick djuren på skogsbete och i de beteshagar som blev allmänna när man

började stängsla in kreatur bidrog träd och buskar till bättre mikroklimat, skydd mot vindar, skugga för djuren och till att näring från de djupare jordlagren kunde tillgodogöras (Ullvén 2013, s. 5).

I Gnarp, den svenska kustsocknen, sägs det att det vid så gott som samtliga fåbodar förekom brukad mark (Larsson 2009, s. 100).

För att skogsträdgården ska fungera optimalt med en så liten arbetsinsats som möjligt designas och etableras den till en komplex, integrerad och flerskiktad polykulturodling bestående av frukt-, nöt- och andra producerande träd, klängväxter, bärbuskar och örtartade växter. Det skulle mycket väl kunna vara den högsta formen av polykulturodling som är möjlig att åstadkomma, vilket också självklart är beroende av lokalklimat och växtzon. Det är också den odlingsform som mest liknar ett naturligt ekosystem (Weiss, Sjöberg, Larsson 2016, s. 150).

Under 1900-talet har sedan förändringen skett snabbt. Bruket att ta djurfoder från buskar och träd har i det närmsta upphört. Trädbevuxna hagmarker och glesa betade skogar har omvandlats till virkes- och massaproducerande barrskogar dit inga tamdjur har tillträde. Trädlös, gödslad åkermark, vall, används för såväl foderodling som för bete (Ullvén 2013, s. 5).

Tanken om en matproducerande skogsträdgård är på många sätt uråldrig (Jacke & Toensmeier 2005, s. 4), det är snarare begreppet i sig som är en modern företeelse. I en skandinavisk kontext är den historiska aspekten kring skogsodling emellertid knappt alls undersökt; det handlar trots allt om en förhållandevis ung tradition. Det finns dock beröringspunkter i historien.

Redan för 1200 år sedan hade vikingarna upptäckt ekträdet's många användningsområden, och seglade långa sträckor i ekskepp. Ek fortsatte att vara ett viktigt material för både handels- och krigsflotta in på 1800-talet. För att bygga ett skepp av större modell krävdes omkring tvåtusen fullvuxna ekar, men för att bli tillräckligt stora behöver de åtminstone 150 år på sig. I Sverige var därför ekbeståndet sedan 1200-talet reglerat i lag, för att därigenom kunna säkra tillgången (Finlayson & Simelton 2014).

Under eken växer inte mycket annat än svamp, men under lång tid har andra trädslag gett nordbor mat och virke; blåbär, lingon, svamp och vilda djur. Vissa platser i skogen har kultiverats och använts som sommarbete, och lövtäkt har gett foder åt tamdjuren. Förutom det, har material från skogen också varit viktigt som isolering i timmerbyggen (Ibid. 2014). Även om dessa historiska användningsområden inte är direkt sammanlänkade till dagens skogsträdgårdsodling, visar det på att man länge haft en grundläggande förståelse för hur skogen kan utnyttjas för en mängd olika ändamål.

Som ovan jord, så även under den samma; det mångsidiga växtmaterialet i en skogsträdgård ger upphov till en stor variation av rotsystem, av skiftande storlek och form. Detta innebär att hela jordens volym kan utnyttjas utan att växterna konkurrerar med varandra om vatten och näringsämnen. De högväxande sorterna, förslagsvis vedartat material, minskar de marknära växternas vattenbehov genom att under sina grenar och lövverk skapa ett fuktigare mikroklimat än vad som annars hade varit fallet. Konkurrensen om vattentillgången minskar också av det faktum att växterna inte konsumerar lika mycket vatten när de inte är i full blomning, så mognadsperiodens olika faser har även här en roll att spela (Crawford 2012, s. 36).

Skogsträdgården besitter en hög biologisk mångfald, mycket tack vare den stora mångfald boplatser och källor till föda för insekter och andra nyttodjur som en flerskiktad odling automatiskt skapar. Insekter håller nere antalet skadegörare och hjälper till med pollineringen (Weiss, Sjöberg, Larsson 2016, s. 150).

Även om skogsträdgårdens historia är förhållandevis kort, finns det en lång historia av tvåskiktade system i livsmedelsproduktionen; fruktträdgårdar (*orchards*) med plommonträd och bärbuskar; hasselnötsodling med rader av grönsaker mellan buskarna (se även sidan 33); traditionen att hålla betande djur under högväxande fruktträd (Crawford 2012, s. 17).

Två- eller flerskiktade odlingsystem kan vara även ekonomiskt framgångsrikt. Under 1800-talet planterades bärbuskar i rader mellan rader av fruktträd på större gårdar, och grönsaker odlades på kommersiella hasselnötsodlingar. Sådana kombinationer är ovanliga idag, men Whitefield skriver att han sett exempel på kombinationer av fruktträd och annuella grönsaker i ekologiska (grävningsfria) kommersiella trädgårdar (Whitefield 1996, s. 11). Tilläggas bör också att grävningsfri odling i vinstdrivande syfte i sig inte hör till vanligheterna, vad än Whitefield påstår.

En skogsträdgård fungerar ungefär som ett naturligt, det vill säga ursprungligt, *woodland* (det engelska begreppet används även i Sverige, men kan mycket väl liknas vid en svensk lundmiljö), en plats där skuggtåliga växter trivs bra (Whitefield 1996, s. 4). Växterna i skogsträdgården - till stor del ätbara - används till direkt och indirekt fördel för människan (Crawford 2012, s. 34). Även om det inte finns särskilt många ursprungliga skogsmarker i vårt klimat, finns det fortfarande platser där människans intrång begränsats till att skörda timmer och liknande produkter. Här har människan inte avverkat de äldre träden och ersatt med mer ekonomiskt gångbara träslag. Sådana skogar har ofta en tredelad struktur; en överbyggnad av högre trädsdrag, ett lägre lager av stubbar, samt ett marktäckande av mestadels örtartade växter (Whitefield 1996, s. 4).

Skogsträdgården fungerar på samma sätt. Trädgårdens lager – träd, buskar och perenner – mognar i omgångar, och även om visst extra solljus kan behövas, innebär faktumet att åtminstone en del av trädgården alltid är i full lövprakt under hela odlingssäsongen att en skogsträdgård kan utnyttja solljuset maximalt; detta på ett sätt som konventionell odling inte klarar av.

Växtsäsongen startar mycket tidigare under våren eftersom övervintrade perenna grönsaker snabbt kan börja spira, när annuella (ettåriga) grönsaker i bästa fall fortfarande är små skott i pluggbrätten (Whitefield 1996, s. 5).

En viss begreppsförvirring gör sig gällande när skogsträdgården, som fenomen och metod, ska undersökas. *Agroforestry* är inte ett adekvat begrepp i de nordiska odlingsförutsättningarna, utan är ju, som tidigare nämnt, främst ett system anpassat för ett tempererat klimat. Engelsk litteratur i ämnet refererar främst till två begrepp; *Forest-* och *woodland gardening*. Både Martin Crawford, Patrick Whitefield samt Dave Jacke och Eric Toensmeier, alla välkända namn inom skogsträdgårdssodling internationellt, definierar skogsträdgården (*forest gardening*) på ungefär samma sätt. Fritt översatt från engelska;

”En livsmedelsproducerande skogsträdgård (*edible forest garden*) är en perenn polykulturodling sammansatt av multifunktionella växter. Många av växterna återkommer årligen: perenner. Många växter tillsammans: en polykultur. Varje växt bidrar till helheten genom att tillfredsställa många olika funktioner: multifunktionalitet. Med andra ord, är en skogsträdgård ett ekosystem som producerar ätbara grödor, en medvetet designat växtsamhälle (*community*) som drar ömsesidig nytta av varandra.” (Jacke & Toensmeier 2005, s. 1)

Den svenska, relativt nybildade, föreningen Agroforestry Sverige tar, enligt sin egen hemsida, ”inte ställning för någon specifik svensk term” (Agroforestry Sverige 2017).

2.3 Hemträdgården ”2.0” - Arbetes roll

För att kunna sprida ett mer hållbart leverne behöver vi beakta det arbete som den enskilde odlaren behöver investera i. Hur förhöll man sig till detta under tiden kring egnahems- och koloniträdgårdsrörelsens framgångsår? Och kan en hemträdgård vara tillräckligt effektiv för att åtminstone delvis säkra tillgången på livsmedel?

Under tidigare rubriker har två olika typer av hemträdgårdar – egnahems- och koloniträdgårdar – berörts ur ett historiskt perspektiv. Philipp Weiss, informant i uppsatsen, beskriver sin strävan att genom skogsträdgårdsodling göra hemträdgården ”attraktiv”, ett ”hemträdgården två punkt noll”. En historisk förankring i idén om en högre grad av självförsörjning, med moderna angreppssätt och metoder.

Det är inte enbart konventionella odlingsmetoder som anammat hemträdgårdens möjligheter, utan det florerar även inom skogsträdgårdens facklitteratur.

Vår planet är ett slutet ekosystem, där energin tillförs genom solens strålar. Resurserna vi besitter är beroende av solen och jordklotets egna tillgångar. Människan kan fördela dessa resurser, men inte skapa nya (Jentzen 2014, s. 68).

Den intensiva användningen av naturresurser är en av de främsta anledningarna till global uppvärmning. Varje gång vi konsumerar fossila bränslen, innebär det en ökad mängd koldioxid i atmosfären. I tillägg till detta, har varje produktionsprocess av livsmedel en föroreningskostnad (*pollution cost*); allt från nitrat som läcker ut i grundvattnet vid konventionella jordbruksmetoder, till den överdrivna paketeringen i matbutiken (Whitefield 1996, s. 3).

Det finns en förutfattad mening, enligt Whitefield, att en skogsträdgård främst kan fungera som en hemträdgård (*domestic garden*), och inte har någon större kommersiell potential. Faktum är, menar Whitefield, att distinktionen mellan hemträdgården och den kommersiella inte behöver vara avgörande. Många hemträdgårdar har möjlighet att sälja en viss mängd av produktionen, och på så vis öka hemmets inkomster (Whitefield 1996, s. 10).

Modernt jordbruk beskrivs ofta som effektivt. Detta stämmer visserligen delvis, men enbart när det mäts på ett mycket specifikt sätt; resultatet/vinsten per anställd arbetare. Om man istället mäter den arbetsinsats som krävs för att tillverka maskiner och kemikalier, samt processa och distribuera livsmedlet, ser det inte alls ut att vara lika effektivt. Mäts effektiviteten i avkastning per landareal blir det faktiskt mindre effektivt än småskalig trädgårdsodling, i vilken kategori egnahems-, koloni- och till stor del även moderna skogsträdgårdar kan räknas till. När trädgårdsodlingen ses i ett större perspektiv framstår den som ett mer effektivt sätt att producera mat på (Whitefield 1996, s. 3).

Detta säger en hel del om trädgårdsodling i stort, men hur ser det ut när det specifikt gäller skogsträdgårdsodling? Hur är produktiviteten jämfört med andra former av trädgårdsodling?

Patrick Whitefield, som i sina böcker utförligt beskriver *forest gardening*, menar att sådana frågor är svåra att besvara, eftersom skogsträdgårdar (*woodland/forest gardening*) 1996, året då hans *How to make a forest garden* publicerades, var så pass nyplanterade i England att en analys inte kunde genomföras innan de etablerat sig tillräckligt (Whitefield 1996, s. 4). I Sverige är slutsatser om produktions effektivitet fortfarande svåra att dra, av samma anledning som i det brittiska exemplet; det tar lång tid att etablera en fullt fungerande skogsträdgård, speciellt i vårt klimat. Från det första spadtaget till en helt etablerad trädgård lär ungefär tio år behöva passera, beroende på lokalklimat och växtzon (Informant 1, 30/9 2016).

Det svenska fritidsodlandet har efter andra världskriget inriktats mot prydnadsväxter och blommor. Idag är det just prydnad, och gräsmattor, som dominerar i landets trädgårdar. Designen har blivit viktig, för att inte säga det viktigaste, och trädgården fungerar i allt högre utsträckning som en förlängning av själva boendet (Björkman 2012, s. 2).

En trädgård kräver arbete. Under folkhemmet var arbete en dygd, vilket vi redan konstaterat återspeglades i den dåtida trädgårdskulturen. Arbetet i vid din trädgårdstappa gav inte enbart en hälsosam diet, utan gjorde den enskilda medborgaren till en *bättre människa*. Kring skogsträdgårdar råder tvärt om en genomgripande vilja att minska den mänskliga arbetsinsatsen, och istället låta trädgården sköta sig själv. Att skogsträdgårdar skulle vara "arbetsfria" framstår dock som en sanning med modifikation. Eller som Christina Schaffer, informant 4, säger; "rent skitsnack". Att efterlikna naturen kräver ett idogt arbete. Hur förhåller sig beskrivningen av arbetsinsats i hemträdgården gentemot en modern skogsträdgård?

"En njutning i vila' är visserligen icke utesluten, men i det stora hela ligger det nog mera arbete än vila i skötseln av trädgården, även om denna är liten" (Holzhausen 1936, s. 9), skriver Axel Holzhausen och refererar till den grekiske filosofen Epikuros (341-270 f. Kr.). Häre ligger en av de större kulturella skillnaderna mellan mellankrigsårens slitsamma insatser i trädgården, och den moderna skogsträdgårdens intention att på så många plan som möjligt minska arbetsinsatsen, och på sikt helt låta odlingen sköta sig själv.

Whitefield menar att en av skogsträdgårdens fördelar är att den inte kräver speciellt mycket arbete. Det handlar, skriver han, till stor del på odlarens egna preferenser och benägenhet att lägga ned tid i sin odling. De extra timmarna lär betala sig i en högre produktion och överskott, men arbetsinsatsen kan variera utifrån odlarens prioriteringar (Whitefield 1993, s. 7).

Gustaf Lind skriver 1916 angående egnahemsträdgårdar, att eftersom renhållning från ogräs i en trädgård är både besvärligt och tidsödande, bör man få jorden där ny odling ska anläggas så ogräsfri som möjligt. Lind rekommenderar att jorden under sommaren, innan den tas i bruk för trädgårdsväxter, "trädas och genom upprepade körningar och harvningar" samt eller bearbetning för hand befrias från åtminstone det perenna ogräset. (Lind 1916, s. 48) Hur skulle en ekologisk trädgårdsodlare göra idag för att hålla ogräs borta? Det lär finnas många svar på den frågan, men när det gäller en skogsträdgård är det hela i princip en icke-fråga, speciellt efter etableringsfasen. Fleråriga marktäckare reducerar nämligen behovet av ogrärensning till ett minimum.

Sven A. Hermelin berör trädgårdens arbetsinsatser i publikationen *Bygd och natur* från 1939. "Det säger sig [...] självt, att endast den lättskötta trädgården är bra. Den svårskötta blir vanvårdad. All öppen jord bör kunna brukas med dragare. Avståndet mellan fruktträd och bärbuskar böra beräknas med hänsyn till redskapen." (Hermelin 1939, ss. 259-260) Hermelin redogör även för en slags samplantering när han skriver att "köksväxterna för vinterbehovet odlas enklast tillsammans med rotfrukter eller potatis" (Ibid. 1939, ss. 259-260).

Hermelin tangerar också tanken om den (åtminstone delvis) arbetsfria trädgården;

"Gräsmattorna undvikas [...] helst. Sällan har jag sett en välklippt sådan i en allmogeträdgård. Vanligen slås den blott med lie. Där den förekommer, bör den ej styckas sönder av onödiga gångar, rabatter eller strödda buskar; sådant försvårar arbetet. Kan den samordnas med betesmarken, är mycket vunnet. Fåren äro bästa gräsklipparna. De

mångåriga, lågvuxna betesgräsen, eventuellt med inblandning av vitklöver, äro bättre än högväxta slåttergräs.” (Hermelin 1939, s. 260)

Att fåren är de bästa gräsklipparna är en intressant slutsats. Vi vet idag att djurhållning har en mängd positiva effekter - inte minst när det gäller biologisk mångfald.

Gustaf Englund skriver om arbetet i en egna hemsträdgård, och kommer till en positivt laddad slutsats. I jämförelse med den av naturen inspirerade skogsträdgården har författaren en diametralt annorlunda målbild, speciellt vad det gäller den löpande skötseln. När man skaffat sig en ”liten trädgård” har man samtidigt skaffat sig en värdig och vacker inramning till sitt hem, skriver Englund. Husmodern fick också en välkommen och välbehövlig ökning och omväxling i tillgången på mat. Trädgårdsägaren har dock på samma gång skaffat sig extra arbete, ”ty vi får ej tro att en trädgård sköter sig själv”. (Englund 1928, s. 125) En sådan negligerad trädgård blir, med författarens egna ord, ”snart till föga glädje”. Det krävs en mängd olika arbetsinsatser; rensning, renhållning, vattning, gödsling och grävning. Erfarenhet visar hur som helst, menar Englund, att detta arbete snart blir till en kär och efterlängtd sysselsättning för alla hushållets medlemmar. Familjen tävlar med varandra, ”stora som små”, att ”vårda den lilla täppan, som för var dag, som går, blir dem allt kärare”. (Ibid. 1928, s. 125)

I en av de senaste svenska forskningsrapporten om skogsträdgård, ”Mångfunktionella, lokala odlingsystem: Etablering av modern agroforestry i Sverige 2012-2016”, beskrivs arbetsinsatserna i en skogsträdgård. ”Arbetsinsatsen minskar med tiden, men myten om den arbetsfria livsmedelsproduktionen är nog just en myt.” Vidare förordas en närhet till hemmet, eftersom; ”ju närmare ytterdörren skogsträdgården finns desto lättare är det att se till den och skörda kontinuerligt.” (Eksvärd *et al.* 2016, s. 67)

2.3.1 Hemträdgårdens indelningar

Hushållningssällskapen förordade 1954 å det strängaste att skilja mellan avdelningarna för prydnadsväxter, fruktträd, bärodling och köksväxter (Österberg [red.] 2012, s. 170). Här finns en distinkt skiljelinje mellan sekelskiftets hemträdgårdar och dagens skogsträdgårdar.

Skogsträdgården är inte indelad i rum på det sätt de flesta är vana vid att se i villaträdgårdar - här finns inga klara gränser mellan köksträdgård och prydnadsträdgård, utan tanken är att de vävs in i varandra (Robild 2016, s. 6).

Strukturen i en skogsträdgård bygger på en permakulturell design där trädgården kan delas in i fem olika zoner, beroende på hur skötselkrävande de är. Området närmast huset, upphöjda grönsaksbäddar och längs trädgårdsgångar där man passerar dagligen, blir *zon 1*, och där odlas sådant som kräver i princip daglig tillsyn. I *zon 2* växer sådant som kräver något mindre skötsel; perenner, buskar och fruktträd. Därefter blir zonerna allt mindre skötselkrävande för att i den yttersta zonen, *zon 5*, vara nästan helt vild. Här ligger den del av trädgården som i stort sett inte kräver någon skötsel alls, bortsett från plantering och skörd (Robild 2016, s. 6). Alla skogsträdgårdar behöver naturligtvis inte planeras exakt efter sådana zonindelningar, det säger sig självt, men principen är den samma. En trädgård med samplanteringar i polykultur kan se städad och strukturerad ut, med tydliga avgränsningar och former. Den kan dock lika gärna ha en vild karaktär, där gränserna mellan planteringarna är mer diffusa (Weiss, Sjöberg, Larsson 2016, s. 144). Det behöver alltså inte finnas någon motsättning mellan en, i ordets nuvarande bemärkelse, välvårdad trädgård, och en producerande skogsträdgård. Det handlar snarare om tycke och smak.

Jämför man skogsträdgården med hur de tidiga inspiratörerna till hemträdgårdsodling beskriver planeringen blir skillnaden ändå inte så stor. Även här föreslås olika zoninledningar, om än något mer strukturerade, och utan någon direkt utvecklad tanke om miljömässigt hållbar trädgårdsdesign.

Sigrid Melander förordar att ens hemträdgård indelas på så sätt att grönsaker, fruktträd, bärbuskar och blommor får var sitt område. Detta ska dock inte hindra, menar hon, att man när fruktträd och bärbuskar ännu är små, utnyttjar ytan mellan dessa till grönsaksodling. Melander ger tips på hur trädgården kan indelas; grönsaker där jorden är som allra mest lucker, fruktträden ska stå där vinden är minst skarp, och prydnadsblomster får sin plats närmast bostaden (Melander 1926, s. 34). Författaren fortsätter att beskriva ett växelbruk - en central del av den ekologiska odlingen. Det är dock stora skillnader mellan växelbruk och hur en skogsträdgård fungerar, där den senare metoden snarare är fokuserad kring det perenna ätbara växtmaterialet. Därigenom avtar risken för jordtrötthet, som annars kan avhjälpas med den nyss nämnda växelodlingen.

2.3.2 Erosion

Det har länge funnits en vilja att på olika sätt binda jorden, och undvika erosion. Detta har förespråkare för agroforestry under lång tid framhållit som metodens kanske främsta fördel; dess goda förutsättningar att genom träd och annat vedartat material avhjälpa och förhindra markens erodering. Undersökningarna har till största del skett i tropiskt klimat. Nair skriver: *"One of the major advantages of agroforestry in terms of improving or sustaining soil productivity is through its effects on soil conservation"* (Nair 1993, s. 325).

Äldre trädgårdslitteratur avhandlar jordens egenskaper på en mängd olika plan. Det material som kan vara av intresse i undersökningen av skogsträdgårdens praktiker är trots allt inte överväldigande. Eftersom skogsträdgårdar, och kanske framförallt agroforestry, fyller en viktig funktion i upprätthållandet av produktiva jordar, är det ändå relevant att göra ett kortare nedslag i hur ämnet avhandlades i tidigare svensk trädgårdslitteratur. Lundin skriver 1953 om ängens förtjänstfulla egenskaper; "Gräset hindrar all jordbearbetning, det försvårar näringstillförseln och konkurrerar med träden om vatten och näring. I vissa fall kan dock gräset försvaras" (Lundin 1953). Han framhåller att fruktträd tycks trivas alldeles utmärkt i en välskött ängsodling. Då handlar det alltså inte om en gräsmatta i dess moderna bemärkelse, utan om en mångfald som både är biologiskt gynnsam, och dessutom kan förhindra erosion vid kraftiga regnoväder.

När det gäller fruktodling skriver Jensen om så kallade *Cover-Crops*, det vill säga, täckgrödor. Detta kan i sin tur härledas till skogsträdgårdarnas marktäckare – fleråriga grönsaker och grödor – inte helt olikt det Jensen beskriver. I exemplet nedan framhåller han ettåriga grödor som goda marktäckare, men likheterna finns snarare i dess biologiska fördelar. Han skriver att det är "förvånande att täckgrödans utomordentligt stora värde för fruktodlingarnas trivsel och bördighet vunnit så ringa förståelse" (Jensen 1935, s. 97). Jensen menar vidare att användandet av täckgrödor, jämte kalkning, är det billigaste och mest effektiva sättet på vilket man håller sin jord "i bästa kondition" (Ibid. 1935, s. 97). En täckgröda kan också väsentligt öka en odlings livslängd och produktionsförmåga. Med täckgrödor kan även den "dyra och omständliga gödslingen med stallgödsel i stort sett bortfalla". Dock hävdar Jensen slutligen att *all* gödsling inte kan borträknas ur ekvationen; konstgödsel får fylla fruktträdens återstående näringsbehov (Ibid. 1935, s. 97). Vid sådd av marktäckare förordar Jensen leguminoser, det vill säga ärt- och baljväxter, eftersom dessa ökar jordens kväveförråd – men det är inte främst här som *Cover-Crops*

kommer till nytta. Istället fyller de sin viktigaste funktion när de genom förmultning ökar humusbildningen och därigenom bidrar till ett rikare bakterieliv. Ytterligare en fördel med täckgrödor är att jorden inte fryser lika snabbt och djupt under vintermånaderna, vilket ger trädens rötter extra skydd mot frostsador (Jensen 1935, s. 98).

I odlingar med dvärgfruktträd, vilket inte var ovanligt i dåtida fruktodlingar, rekommenderar Jensen en lägre täckgröda, exempelvis humlelusern (*Medicago lupulina*). Det är en täckgröda som författaren menar fungerar utmärkt i ”odlingar med såväl större som mindre träd och bärbuskar”. Lusern kan, skriver Jensen, vart fjärde år bytas ut mot rovor (Jensen 1935, ss. 99-100).

2.3.3 Mellankulturer och alléodling

I källmaterialet till denna uppsats nämns ”mellankulturer”, eller åtminstone någonting som kan tolkas som mellankultur, i ett par böcker från tidigt 1900-tal. Mellankultur kan i andra termer kategoriseras som ”Alléodling”, *alley cropping*, en metod som används inom agroforestry och skogsträdgårdsodling.

Gustaf Lind beskriver mellankulturer som att ”köksväxter kunna med fördel odlas mellan fruktträden, åtminstone så länge dessa äro unga”. Om man avser odla i ett kommersiellt syfte, alltså inte enbart för husbehov, rekommenderar författaren ändå att ”bedrifva denna odling på ett särskildt [sic] jordstycke” (Lind 1910, s. 77).

Även Dahl behandlar ämnet, om än från en något mer kritisk utgångspunkt. Han menar att en grässvål såväl som fri växtlighet under ett fruktträd är ”fördärliga för varje fruktodling” (Dahl 1925, s. 86). Han menar dock att köksväxter med fördel kan odlas under fruktträden, speciellt under trädets första tio år. Under förutsättning att både träden och köksväxterna får tillräckligt med näring, och att adekvat utrymme erhålls för trädens vidkommande, ”äro åtminstone de ettåriga köksväxterna lämpliga att odla under fruktträden”. Dahl föreslår dessutom ett antal fleråriga grödor, såsom jordgubbar, vinbär och krusbär (Ibid. 1926, s. 86).

Vidare skriver Dahl; ”I större fruktodlingar kunna sädesslagen komma till användning, ännu bättre grönfoder, potatis och ärter” (Ibid. 1925, s. 86).

Alléodling, eller *alley cropping*, är en slags radodling, och en av metoderna under skogsträdgårdens paraplybegrepp. Fördelen är att skogsträdgården blir möjlig att brukas maskinellt, såväl som för hand. Det är skogsträdgården som grundtanke, men i förstora skala, med något färre arter i fokus (Informant 1, 30/09/16).

Inom det forskningsprojekt om skogsträdgårdar som pågår vid Örebro universitet, har alléodling initierats på ett flertal platser i Sverige. I det aktuella exemplet är alléodlingen anlagd med fyra rader av träd och buskar; bärhäggen (*Amelanchier alnifolia*), havtorn (*Hippophae rhamnoides*), hassel (*Corylus avellana*) samt äpple och päron. Raderna är anlagda med 12 meters mellanrum, i vilka spannmål odlas, och är 200 meter långa (Eksvärd *et al.* 2016, s. 16).

Projektet har som delmål att undersöka de silvopastoral jordbrukssystemens potential. Hur kan betesdriften utveckla en hög biodiversitet, producera livsmedel och samtidigt öka kolbindningen? Projektet är ännu ej avslutat, men slutsatserna lär fungera som viktiga lärdomar.

3. Resultat

”En av de mest sympatiska och älskvärda företeelserna inom trädgårdsodlingen är koloniträdgårdsrörelsen. Inom denna är det, mer än inom de flesta former av privat trädgårdsodling, det sanna intresset som är drivfjädern” (Holzhausen 1936, s. 108). Det är ett växtintresse som i allra högsta grad återspeglas i de entusiaster som driver dagens skogsträdgårdar. Törsten efter kunskap var stor när egnahemsträdgården introducerades, och så även idag. Det är som att kunskapsluckan blivit enorm under tiden då vi rört oss längre och längre från odlingens grundläggande principer. Hur blev det så?

Globaliseringen är en komplex kedja av marknadsekonomiska handelsvägar, och det vore förmätet att försöka förklara dess effekt på den svenska odlingen och matförsörjningen. Att den inhemska livsmedelsproduktionen påverkats kan dock inte understrykas nog. I kölvattnet av ökad specialisering inom jordbrukssektorn, ny informationsteknik och en omstrukturering till ökad råvaruproduktion, kommer en lägre grad av resiliens när det gäller livsmedelsproduktionen (Myndigheten för samhällsskydd och beredskap, 2015).

”Husbehovsodlingens stora betydelse nationalekonomiskt och näringsfysiologiskt bör stå klar för envar och har redan framhållits här.” (Fridström 1943, s. 5)

Från att ha varit ett på många sätt självförsörjande land, importerar vi nu stora delar av vår mat. Enligt Jordbruksverket importerar vi, förutom exotiska produkter som vi inte själva kan producera, många livsmedel som direkt konkurrerar ut den inhemska produktionen. Importen sker främst från EU-länder, och beror i hög grad på slutpriset i butiken; konsumenten betalar hellre mindre för en långväga vara, än ett högre pris för en närproducerad (Jordbruksverket, 2018).

För att kunna skapa ett mer robust odlingssystem som är mindre beroende av insatsmedel utifrån och som kan klara såväl klimatförändringar som ekonomiska och sociala katastrofer, krävs större mångfald och mer ekosystemtjänster i matproduktionen. I tropiska klimat har produktionssystem som baseras på agroforestry visat sig kunna öka avkastningen, binda mer kol och göra småbönder oberoende av dyra insatsmedel (Ullvén 2/2013, s. 6). Går det att göra samma sak här i Norden?

Över huvud taget ser det ut som att det finns visst utrymme för kommersiella odlare att närma sig skogsträdgårdar, är en sådan åtgärd högst beroende av det låga priset på den slutgiltiga produkten, även om den skulle vara ekologiskt odlad. I stor utsträckning bestäms priset av odlare som kan producera till den lägsta kostnaden. Odlare som anammar metoder som ökar deras egen arbetsinsats blir tvungna att betala för detta från en profitmarginal som redan innan kan vara låg (Whitefield 1996, s. 11).

3.1 Intervjuer

Sammanfattning av intervjumaterial

Nedan följer en sammanfattning av de intervjuer som genomförts i samband med uppsatsen. Utskrifter av hela intervjuer finns att läsa i uppsatsens bilagor. Intervjusammanfattningen kompletteras med nedslag i övrigt källmaterial.

Vad kan vi lära av historien?

Det har alltid funnits intresserade personer som samlat växtmaterial, men de har inte haft systemtänkandet med sig, utan agerat mer i en individuell kontext, baserat främst på ett brinnande intresse. De ätliga landskapen som urinvånare i Nordamerika skapade är en stor inspiration för **Philipp Weiss**. Att skapa ett överflöd av mat. I Tyskland har valnötsträd rymt från hemträdgårdar och växer nu som ogräs bland fruktträd - ett stort överflöd blir resultatet. **Weiss'** åsikt är att den svenska naturen idag är extremt påverkad av människan, och den hade inte sett likadan ut om vi inte gynnat vissa typer av träd och växter.

En stor del av den moderna kulturvården anser att stor vikt bör läggas vid skyddet av så kallade 'ursprungliga' (*pristine*) skogar, och att dessa områden skall få vara så stora som möjligt. Även om det är nödvändigt med större områden av mer eller mindre orörd skog, speciellt för fauna med stor benägenhet att röra sig över omfattande arealer - är sådana skogar knappast så ursprungliga som de ofta framställs. Faktum är att det länge varit känt att människan haft en signifikant betydelse för och påverkan på landskapsutveckling i tropiska regioner. "*Many landscapes that are considered 'pristine' forests today have, in fact, been under some form of cultivation in the past*" (Bhagwat, m.f. 2008, s. 261).

I Bhagwats forskningsartikel, som kan anknyta till det Philipp Weiss säger i intervjun, läggs vikt vid att påpeka att människan är en *del* av naturen, och att den biologiska mångfald som finns idag i högsta grad är ett resultat av tidigare mänskliga aktiviteter, såväl som av andra ekologiska och klimatrelaterade processer. En substantiell kunskapsbas finns som bevismaterial till antagandet om att dagens uråldriga skogsmark i själva verket kan vara gårdagens *agricultural fallows*, det vill säga odlingsmark/odlingslandskap - detta förändrar i mångt och mycket koncepten kring arbetet med biologisk mångfald och bevarandet av denna (Bhagwat, m.f. 2008, s. 262). Att dagens alternativodlare är en naturlig förvaltare av ett biologiskt arv är alltså inte särskilt långsökt.

I en svensk kontext har Philipp inte hittat någon direkt historisk förebild, som helt och fullt går att applicera i en skogsträdgårdsodling. Det handlade - i hans mening - i hög utsträckning om enbart fruktträd, eventuellt kombinerat med vinbär, eller en hassellund där får och getter betade. En mer varierad odling, där man samlar ett större antal arter på en begränsad plats, har enligt Weiss inte direkt funnits i Sverige eller Skandinavien.

När det gäller hemträdgårdens historia har trender kommit och gått. Under ett flertal decennium har det varit legio att plantera ätbara grödor i ett självförsörjande syfte. Man hade en uttalad intention att förbättra försörjningsläget i de svenska hemmen. Idag har gräsmattan tagit över de tidigare i hög grad självförsörjande hemträdgårdarna. Det är till denna tanke Philipp Weiss knutit an; det är bra för den biologiska mångfalden i stort, men också i den aspekten att vi kan producera mer (och mer varierade) livsmedel. Han vill se en *hemträdgård två punkt noll*.

Christina Schaffer säger både ja och nej. Hennes inspiration kommer från tropikerna, och sättet man odlar där. Hon har på sin egen täppa bevarat äldre växtmaterial, fruktträd och bärbuskar, alltså traditionella grödor. Bland dessa har en skogsträdgård fått växa fram, och det finns vissa historiska likheter i artval. Dock har man inte använt sig av samplantering, marktäckare eller näringsackumulatörer – någonting som är viktiga beståndsdelar i skogsträdgårdens praktik.

Likheterna mellan historisk svensk trädgårdsodling och skogsträdgårdar visar sig enligt Schaffer alltså främst i valet av arter. Det är naturligt för dagens odlare att fortsätta en tradition där exempelvis fruktträd och bär ingår, men att anpassa dessa till nya förhållanden och praktiker.

Schaffer drar även en koppling till koloniträdgårdsrörelsen, och menar att det främst är stadsodling där en sådan historisk tillbakablick kan göras. Koloniträdgårdarna startades med ambitionen att säkra tillgången på mat, någonting som egentligen inte längre talas om. Är det någon som tar idag frågan på allvar, handlar det om ett fåtal ”rädda-världen-entusiaster”. Intresset har ännu ej spridit sig till några större odlingar, även om vissa försöksodlingar i större skala pågår.

En annan sammanlänkande faktor skulle kunna vara frågan om kunskapsspridning. Samtliga här medverkande informanter ägnar sig i olika grad åt just spridning av kunskap. Detta var av stor vikt även under den svenska hemträdgårdens födelse, någonting som undersökts under tidigare del av detta arbete. Då hade staten en viktig roll att spela; idag är det i högre utsträckning (även om undantag naturligtvis finns, exempelvis EPOK vid SLU) privata initiativ och individuella insatser som går i bräschen för hållbarhet och utveckling av odlingstraditioner. Själva kärnan är dock densamma – en vilja till förbättring av landets livsmedelsförsörjning.

Idag finns också ett större utrymme för just enskilda människors intresse att blomstra, troligtvis mycket på grund av att möjligheterna till kommunikation blivit fler. Christina Schaffer säger att hon ”skulle kunna jobba heltid med att hålla kurser och föreläsningar”, och att intresset hos allmänheten för att lära sig odlingens grunder blivit allt mer påtagligt. ”Vi försöker bygga upp och skapa kunskap. Hur ska systemen vara uppbyggda för att fungera på våra breddgrader?” I det nya intresset för en ökad grad av självförsörjning är det enligt Schaffer många som ”inte kan”, och att kunskapsluckorna är betydande. ”Intresset är enormt, okunskapen likaså.”

Philipp Weiss talar om den blogg han startade, som nu har resulterat i en relativt nyutgiven bok om skogsträdgårdar, *Fleråriga grönsaker* från 2016. Informationsunderlaget om svensk skogsträdgårdssodling växer i förhållandevis rask takt, och entusiasternas insatser är en central del i detta.

Samtidigt är strömningen marginell sett till det stora hela, menar Christina Schaffer. Lantbruket är fortsatt konventionellt, bortsett från mindre torp och gårdar.

Martin Gustavsson inspireras av historien genom den stora kunskap som finns att hämta i beskrivningar av alla de som tagit hand om sina hemträdgårdar i generationer. Där har en erfarenhet byggts upp över tid; hur skörden går till, hur grönsaker och frukt på bäst sätt kan tas tillvara, samt förståelse för hur man kan leva ett mer resurseffektivt liv. Han vill med sitt arbete med skogsträdgård och odling ta ett steg bort ifrån det globala handelssystemet, och på så vis kliva ur en tärande ekonomisk struktur. Han vill undersöka om vi kan tillgodose våra grundläggande behov på ett sätt som också har en positiv inverkan på ekosystemen och den biologiska mångfalden.

Han menar att vi med dagens kunskaper kan vrida systemet till vår fördel, med hänsyn till tidigare generationers lärdomar och med nytt växtmaterial och nya erfarenheter till hjälp. Om två hundra år har vi möjligtvis tillägnat oss än mer kunskap om hållbarhet, vilket man måste vara ödmjuk inför.

Gustavsson: ”Rent kulturhistoriskt har vi dels det svenska, egnahemsträdgården, men i skogsträdgårdskonceptet – *forest gardening* – bygger det ju på hur man i tropikerna odlat i skogsträdgårdsliknande system. Där har man omformat miljöerna man lever i för att tillgodose sina behov, men på ett icke-förgörande sätt.”

På **Holma folkhögskola** har de inte sett några konkreta historiska exempel i Sverige, även om odlingsystem liknande skogsträdgård förekommit tidigare. Exempelvis ängbruk och fruktängsbruk. De menar att det vore nyttigt att få en större konkret kunskapsbas om fleråriga polykulturer men att den delen kulturhistoria som är relevant för skogsträdgårdsodling framförallt är kunskapen kring hur specifika perenna grödor använts tidigare, och på vilka sätt. Det kan handla om exempelvis cikoria, nässlor, rabarber, ekollon och hassel.

Kan skogen fungera som en mer varierad resurs i framtiden?

Philipp Weiss drömmer om att få in de frukt- och matbärande träden i skogen, och på så sätt också förändra hur vi använder skogen som resurs. Han menar att det tidigare inte fanns några skarpa gränser mellan skog, äng och hage, att dessa mer var en enhet som fungerade tillsammans. Idag har man stängt människa och djur ute från markerna, till fördel för industriellt skogsbruk. Philipp är dock noga med att poängtera skillnaderna mellan en skogsträdgård, där krontäcket är 30-40 procent, och *forest farming* där krontäcket är uppemot 70-80 procent. Om skogen som den ser ut idag skall kunna användas handlar det alltså snarare om det senare.

Möjligheterna för utveckling av skogsmark är hur som helst stora, och Weiss föreslår pecan- och valnöt istället för den utbredda granskogen vi ser idag. Att djuren åter igen skulle släppas in i skogen är heller inte otänkbart. Han framhåller att vi inte längre kan lita på att någon annan ska odla vår mat, och att det därför är av stor vikt att vi istället i högre grad producerar den i landet.

Svensk nötodling nämns i en del äldre facklitteratur. C. G. Dahl har ägnat en hel bok åt ämnet, och då specifikt hasselnötsodling. Han hävdar att undervegetationen av hassel i ekskogar under ”ett tidigt skede” (boken gavs ut 1939) täckt stora delar av Sveriges södra breddgrader. Man hade hittat rester av nötodling på torvmossar och äldre boplatser, som alltså visar på att busken varit ymnigt förekommande under förmodern tid. Dahl skriver att ett ”försämrat klimat” medfört att hasseln försvunnit från vissa områden, men att hasselbusken trots det trivs bra i svenskt klimat. Bestånden ger ”välkomna skördar av smakliga frukter” (Dahl 1939, s. 3).

Författaren hävdar att man bör undvika att odla hassel på allt för skuggiga platser om frukterna ska kunna bli så stora som de kan. Ju längre norrut du odlar, desto soligare plats, lyder devisen (Dahl 1939, ss. 3-4).

”Noga bör skiljas mellan den nötodling, som avser att ge skörd för det egna hushållets behov, och den, som avser ekonomisk vinst”, skriver Dahl, och berör här alltså en aspekt av husbehovsodling. I det första fallet får busken så att säga stå där plats finns, och det aktuella området utsträckning får avgöra huruvida man sätter enstaka buskar eller rader av de samma. Om det handlar om en mer kommersiellt inriktad odling, vill man enligt Dahl hellre ha en ”sammanhängande, ensartad plantering”. Han fortsätter:

I vissa delar av landet tillämpas ett helt annat system, då hasselbuskarna sätts mellan fruktträd i s. k. blandade planteringar. Så t. ex. får man se rader av äpplestamträd på avstånd av 8-10 m och två-tre hasselbuskar mellan varje par av äppelträd, dessutom en hel rad av hassel mellan de förra raderna (Dahl 1939, ss. 5-6).

Metoden som Dahl beskriver i citatet ovan kan med lite fantasi tolkas som en flerskiktad odling, även om vissa komponenter saknas. Dahl menar dock att en sådan lösning är sämre än den ensartade, eftersom äppelträden när de växt till sig med största sannolikhet kommer skugga hasselbuskarna allt för mycket. Hasseln når sin fulla skördepotential först efter cirka femton år, och behöver således hela livscykelns tillräckligt med solljus. ”Dessa blandade fruktträds- och hasselplanteringar ha visat sig så mycket olämpligare”, skriver Dahl slutligen, då besprutningen av äppelträden med karbolinium försvåras. Hasseln kan ta stor skada av ämnet. Detta är en faktor som idag kan förefalla något tendentiös och otidsenlig, och har ingen bäring på dagens ekologiska odling, oavsett om det handlar om polykultur eller ej.

Philipp Weiss vill göra hemträdgårdarna attraktiva igen, och göra det häftigt att producera sin egen mat. Han menar att en trädgård med högre produktion inte behöver vara speciellt arbetskrävande, utan att det efter etableringsfas handlar om ett par timmar årligen. Att fler ägnar sig åt skogsträdgårdsbruk skulle enligt honom kunna göra stor skillnad för det svenska försörjningsläget. Skulle sådana trädgårdar planteras nu hade de varit färdiga för större skördar efter cirka tio år, och då bidra med näringstillförsel till hemmen. Weiss tror att fler kommer vilja köpa mindre kvantiteter av importerade livsmedel och frukt, och att tanken om att blanda olika växter med fleråriga och vedartade grödor som huvudgröda kan få ett större genomslag i framtiden.

Christina Schaffer är av en något annorlunda åsikt; ”Jag tror att det är viktigare att skogsträdgårdar sprids till bönder, till den storskaliga matproduktionen. Vad det gäller odlingen på den lilla, självförsörjande skalan kommer det nog puttra på, av egen kraft.” Schaffer menar att vi inte kan försörja oss genom varsin liten skogsträdgård, utan att det handlar om att skala upp produktionen rejält. I sådana sammanhang har hur som helst skogsträdgården en intressant roll att fylla, och hon anser det vara en spännande utmaning att i framtiden använda varianter av metoden i jordbruket.

Självhushållningen

Drivkraften att vara mer självhushållande har i Philipp Weiss' fall gått upp och ned. Han och familjen odlar för tillfället främst de grödor de verkligen tycker om, men har som mål att allting vegetabiliskt ska komma från den egna trädgården.

Esbjörn Wandt och Johanna Söndergaard Johansson på Holma folkhögskola ser skogsträdgårdarna som ett potentiellt komplement till annan, mer konventionell odling och djurhållning. Systemtänkandet som följer med skogsträdgårdsodling kan bli en viktig grund för hållbar livsmedelsproduktion.

Christina Schaffer ser självhushållning som en viktig del i odling, men hävdar att hon när det gäller metod inte är ”renlärig”; hon testat all möjlig typ av odling. Skogsträdgården är en del av helheten. Att vara helt självförsörjande är ett liv som till slut kan bli svårt att leva. Även skogsträdgårdens långa etableringstid kan bli knepigt; ”Det finns en mytbildning kring att skogsträdgårdar skulle vara arbetsfria, vilket ju är rent skitsnack”, säger hon och

fortsätter; ”En annan nackdel är att det tar tid, man behöver stort tålamod. På vår gård har vi planterat massor av nötträd, men man kan inte vara säker på att det lyckas. Man behöver ett potatisland under tiden skogsträdgården etableras, så att man får åtminstone lite käk. Jag har inga planer att äta enbart från det perenna – det som saknas är kokgrönsakerna.”

Martin Gustavsson tycker att vi bör utnyttja det faktum att det idag finns en enorm valfrihet i växtmaterial. Framtidens odlingsystem behöver byggas, som förhoppningsvis kan bli en viktig del i hela landets försörjning. Självhushållning, men i en större skala.

För att återknyta till egnahemsrörelsens ideal; Under åren då koloni- och egnahemsrörelserna var som mest betydande, var idén om nationellt oberoende stark. Att bli, åtminstone till största del, självförsörjande på livsmedel var en del i det monumentala folkhemsbygget. Viktigt att tillägga är att detta var en tid av krig och osäkerhet, vilket säkerligen bidrog till den breda folkliga förankringen. Ossian Lundén skriver;

”Vi föredraga i det stället att i vår oföretagsamhet och okunnighet årligen från utlandet importera trädgårdsprodukter för millioner, varvid bl. a. en hos oss så lättodlad köksväxt som lök årligen införes till en mängd av över 1, 000, 000 kg. för hela landet, varav på Stockholm omger cirka 500, 000 kg. dragande en tillsats av 10 öre per kg.” (Lundén 1915, s. 7)

4. Diskussion

För att klara klimatutmaningarna och hejda växthuseffekten behöver vi binda mer kol. Vi behöver göra oss kvitt fossilberoendet och i högre grad förlita oss på bioenergi (Ullvén 2013, s. 5).

”Viljan att odla nyttoväxter, om än i ringa omfattning, ökar hos fler trädgårdsägare.” (Björkman 2012, *LTJ-fakultetens faktablad 2012:4*, s. 2)

När två tidsepoker jämförs, och läggs bredvid varandra, utkristalliseras skillnader och likheter. Lokalsamhället och omvärlden förändras, och sett till de senaste hundra åren har det gått snabbt. En närmast explosionsartad teknologisk och ekonomisk utveckling i västvärlden har lett till stora omvälvningar, politiskt såväl som kulturellt. Detta syns tydligt även i trädgårdskulturen.

När egnahemsrörelsen drog igång var det ett uttryck för en tydlig ideologisk riktning, som byggde på kollektivism och nationalism. Folkhemmet byggdes, och att få medborgare till att bruka sin täppa var en del av detta projekt. Ledande politiker ville på så vis komma åtgärda fattigdom, svält och nöd, och samtidigt driva den socialdemokratiska reformlinjen istället för en mer radikal riktning. Statsministern mellan 1932-1946, Per Albin Hanssons välkända metafor om ett *hem för folket* ter sig utopiskt, sett med dagens postmodernistiska glasögon. Det var på alla vis samhällsdanande - till för att samla nationen kring en gemensam idé. I den litteratur som presenteras under tidigare rubriker finns ett stort mått av folkuppfostran och moralism. Någonting sådant är svårt att hitta i litteratur om skogsträdgård och agroforestry, där fokus istället är att *inspirera* läsaren till att odla. De storskaliga, samhälleliga pretentionerna har försvunnit i takt med ökad individualisering. Denna ”folkuppfostran” som ges uttryck för i dåtidens litteratur, exemplifierat nedan, är idag ett tämligen avslutat kapitel som nationell strävan.

”En väl vårdad trädgård utgör en aldrig sinande glädjekälla för ägaren och hans familj. Det finnes knappast något, som i så hög grad som just trädgården förmår fångsla en människa vid den egna torfvan. Den som intresserar sig för trädgårdsodling, han lefver så att säga med de träd, som han med egen hand en gång i tiden planterat, med de blommor, han dragit upp.” (Lind 1910, s. 5)

Kollektivet är ett annat idag, och inte riktigt lika följsamt, på gott och ont. Alternativkulturen kring skogsträdgårdar drivs visserligen i många fall av en stark idealistisk strävan, men idéen om nationell samhörighet är på det stora hela ett minne blott. Den starka kollektivismen hjälpte till att forma samhället till ett mer självförsörjande sådant. Hemträdgården är idag inte en nödvändighet, utan ett *val*. Detta rimmar väl med vår individualistiska världsbild, men har konsekvenser på hur odling och jordbruk definieras.

Den mångbottnade alternativkultur som beskrivs i denna uppsats (via specifikt skogsträdgårdsodling) som idag kan skönjas bli mer omfattande och vinna en bredare acceptans, tacklar klimat- och miljöutmaningar genom ett större fokus på självförsörjande odling. Under det tidiga 1900-talet fanns liknande idéer om oberoende, och det är där som likheterna mellan dåtidens hemträdgårdar och dagens alternativodling kan skönjas. Detta trots att förutsättningarna ser något annorlunda ut idag.

Det finns hur som helst goda exempel att titta närmare på. I Stjärnsund, på Holma skogsträdgård, stadsodlingar i de större städerna och en nyligen etablerad kommunal skogsträdgårdsodling i Flogsta i Uppsala (Sveriges Radio, 2016) - det är alla gemensamma utrymmen där intresserade privatpersoner får möjlighet att lära sig odla. Inte helt olikt det upplägg som ”trädgårdsstaden” innebar för arbetare under 1900-talet; för en överkomlig summa, eller helt kostnadsfritt, blir individen en del i ett större kollektiv med ett gemensamt mål och intresse. Kunskapen delas, skörden tas om hand direkt av odlaren.

En sammanlänkande faktor är att människan ställs framför kortsiktig profit. Det finns inte några stora finansiella möjligheter i skogsträdgårdsbranschen idag, men den är ännu så pass marginell i Sverige att det är svårt att avgöra om det i framtiden kommer kunna gå att se det som en god investering.

Vi lever inte i ett vakuum. Dagens samhälle är en spegling av historien. På frågan om några lärdomar kan dras från vår gemensamma historia finns inget enkelt svar. Attitydförändringen i samhället är så pass genomgripande att det är svårt att se hur äldre tiders metoder ska kunna implementeras. Faktum är dock, att en mosaik av metoder är nödvändig för att framtidens utmaningar ska kunna bli lösta. Kan vi undvika livsmedelskris genom högre grad självförsörjning? Inom den rörelse som ägnar sig åt skogsträdgårdsodling är svaret inte entydigt, men det är ett växande antal entusiaster som åtminstone försöker. Framtiden får utvisa huruvida de lyckas, men historien om egnahems- och koloniträdgårdar visar att det är möjligt att genom småskalig odling förändra samhället i stort.

5. Sammanfattning

Kandidatuppsatsen ämnar att öka förståelsen kring hur historiska fakta kan appliceras inom en modern odlingsmetod. Resultatet av detta har utmynnat i en kulturhistorisk överblick av två av 1900-talets svenska odlingsinriktningar – egnahems- och koloniträdgårdsrörelsen. Dessa belyses ur ett självförsörjningsperspektiv, och i samband med detta diskuteras begreppet *husbehovsodling*. Det handlar om en ekonomisk trygghet, såväl som försäkringen om god kosthållning.

Egnahemsrörelsen startade år 1904, genom en statligt inrättad egnahemsfond, där svenska medborgare kunde låna till köp av mindre jordbruksmark eller lantlig bostad.

Koloniträdgårdsrörelsen har sin bakgrund i 1700-talets industrialisering, då idén fick anhängare i England och Tyskland. Odlingen fokuserades till en början främst på nyttoaspekten; rotfrukter och potatis. Detta gjorde att koloniodlingen blev en viktig del av krigsårens svenska livsmedelsförsörjning.

Vad har husbehovsodling för bäring på dagens icke-konventionella jordbruk? För att åtminstone delvis försöka besvara den frågan, riktas fokus mot skogsträdgårdsodling och agroforestry. Skogsträdgårdens historia i Skandinavien är en förhållandevis kort sådan, men intresset ökar i takt med att fler får upp ögonen för hållbarhet och självhushållning. I korthet avhandlas agroforestry, skogsträdgårdens internationella paraplybegrepp; historiskt, begreppsligt och som praktik. Vidare beskrivs skogsträdgårdsodlingen efter liknande parametrar. Kortfattat kan agroforestry och skogsträdgårdsodling beskrivas som ett markanvändningssystem där förvedade växter – livsmedelsproducerande buskar och träd – integreras med olika jordbruksgrödor. Tanken är att dessa ska samverka ekonomiskt och biologiskt. Stora regionala skillnader finns i fråga om vilka agroforestry- eller skogsträdgårdsmetoder som kan praktiseras.

För att kunna se en röd tråd i odlingshistorien läggs de ovan nämnda odlingsrörelserna bredvid några av skogsträdgårdens teorier. På så sätt utkristalliseras både skillnader och likheter mellan dessa, exempelvis i fråga om synen på arbetsinsatser, hemträdgårdens kommersiella potential och dess indelningar.

För att ytterligare kunna avgöra historiska faktas eventuella betydelse för dagens odlare, intervjuas ett antal aktiva skogsträdgårdsodlare. Deras svar får stå som fond till den genomförda undersökningen.

Källförteckning

Andréasson, Anna (2007). *Trädgårdshistoria för inventerare*. 1. uppl. Alnarp: Centrum för biologisk mångfald

Tillgänglig på Internet: <http://www.slu.se/Global/externwebben/centrumbildningar-projekt/centrum-for-biologisk-mangfald/Dokument/publikationer-cbm/cbm-skriftserie/skrift19.pdf>

Bhagwat, S. A, Willis, K. J., Birks, H. J. B., & Whittaker, R. J. (2008). *Agroforestry: a refuge for tropical biodiversity?* Trends in Ecology & Evolution. 23, 261-267.

Tillgänglig på Internet: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pubmed/18359125>

Björkman, Lise-Lotte (2012). *Fritidsodlingens omfattning i Sverige* [Elektronisk resurs]. Alnarp: Fakulteten för landskapsplanering, trädgårds- och jordbruksvetenskap, Sveriges lantbruksuniversitet

Tillgänglig på Internet: <http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:slu:epsilon-e-401>

Bygd och natur: tidskrift för hembygdsvård och naturskydd. (1939, Årgång 1, Nr. 4). Stockholm: Samfundet för hembygdsvård

Crawford, Martin (2012). *How to grow perennial vegetables: [low-maintenance, low-impact vegetable gardening]*. Totnes: Green

Dahl, Carl G. (1939). *Odling av hasselnötter..* Stockholm: Sveriges Pomologiska Förening

Dahl, Carl G. & Gréen, John (1925). *Hemmets trädgård: En bok för villa- och egnahemsägare*. Stockholm: Sv. andelsförl.

Dahlmark, Nils (1926). *Vårt hems trädgårdsbok..* Stockholm: Vårt hem

Ekeland, Kelvin & Svensson, Roger (red.) (1996). *Äldre tiders odling: trädgårdsväxter, gamla grödor och ogräs : nordiskt seminarium, 9-11 november 1994*. Hudiksvall: Nordiska förb. för kulturlandskap

Eksvärd, Karin, Björklund, Johanna, Danielsson, Maria, Eksvärd, Jan, Hansdotter, Emma, Holmdahl, Joel, Jansson, Arne, Kjellberg, Oscar, Klintberg, Per, Korhonen, Annika, Schaffer, Christina, Sjelin, Kjell, Stjernedahl, Thomas, Thernsjö, Martha, Tibell, Anders, Velander Vredare, Susanne & von Bothmer, Helena (2016). *Mångfunktionella, lokala odlingssystem Etablering av modern agroforestry i Sverige 2012-2016*. Örebro: Örebro University

Englund, K. Gust. (1928) *Egnahemsbyggaren.: hur jag bygger och bor : en outhärlig rådgivare om allt vad jag har att iakttaga när jag skall bygga, inreda och omgärda mitt egna hem, anlägga och sköta min trädgård eller täppa m.m.: texten belyst med talrika illustr...* Stockholm:

Ferlenius, Gustaf Rudolf (1951). *Frukt och bär till husbehov*. Västerås: Ica

Finlayson, Rob & Simelton, Elisabeth (2014). *Trees in war and peace (Swedish agroforestry, part 2)*

Tillgänglig på Internet: <http://blog.worldagroforestry.org/index.php/2014/08/25/trees-in-war-and-peace-swedish-agroforestry-part-2/>

Flinck, Maria (1994). *Tusen år i trädgården: från sörmländska herrgårdar och bakgårdar*. Stockholm: Tiden

Flinck, Maria & Strömquist, André (2016). *100 år av odling och byggande*. Stockholm: Stora Mossens Koloniträdgårdsförening

Fogelberg, Fredrik & Lagerberg Fogelberg, Charlotte (2008). *Statens Järnvägars trädgårdshistoria*. Bulletin för trädgårdshistorisk forskning. nr. 21. (s. 32-36)

Fridström, Axel E. (1948). *Odling av frukt och bär för husbehov*. 2. uppl. Stockholm: Sv. pomologiska fören.

Hansson, Marie & Hansson, Björn (2011). *Köksträdgårdens historia*. [Ny utg.] Stockholm: Norstedts

Israelsson, Lena (1996). *Köksträdgården: det gröna arvet*. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Iwarsson, Mattias (2014). *Gamla trädgårdsväxter: nyttans och nöjets biologiska kulturarv*. Visby: Riksantikvarieämbetet

Jacke, Dave & Toensmeier, Eric (2005). *Edible forest gardens. Vol. 1, Ecological vision and theory for temperate climate permaculture*. White River Junction, Vt.: Chelsea Green Pub. Co.

Jentzen, Martin, Kullgren, Erik & Hultén, Eva Lotta (2014). *Skogspraktikan - varför vi bör gå över till naturnära skogsbruk*. 1. uppl. Lerum: Visto

Lind, Gustaf (1910). *Småbrukarens trädgårdsbok: handledning vid skötsel af trädgårdar vid mindre landtbruk och egna hem*. Stockholm: Silén

Lind, Gustaf (1916). *Egnahemsträdgården: handledning vid den mindre trädgårdens skötsel*. 3. uppl. Stockholm: Wahlström & Widstrand

Lundén, Ossian (1915). *Hemmets köksträdgård: Praktisk handledning vid odling av köksväxter i täpporna på landet*. Stockholm: Bonnier

Melander, Sigrid (1926). *Trädgårdsbok för lanthushållsskolan och koloniträdgården*. 3. uppl. Uppsala: Lindblad

Myndigheten för samhällsskydd och beredskap. <https://www.msb.se/sv/Kunskapsbank/Forskningsresultat/Resiliens-och-samhallsviktig-verksamhet/Kan-vi-producera-mat-nar-det-blir-kris/>

Nair, P. K. R. (1993). *An introduction to agroforestry*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers in cooperation with International Centre for Research in Agroforestry

Naturvårdsverket (2017). *Ett rikt odlingslandskap*. <http://www.naturvardsverket.se/Miljoarbete-i-samhallet/Sveriges-miljomal/Miljokvalitetsmalen/Ett-rikt-odlingslandskap/>

Strese, Else-Marie & Tollin, Clas (2015). *Humle: det gröna gullet*. 1. uppl.

Sveriges Radio (2016). P4 Uppland. <http://sverigesradio.se/sida/artikel.aspx?programid=114&artikel=6339719>

Trädgårdsodlingen i Sverige: hyllningsskrift tillägnad Carl G. Dahl på sextioårsdagen den 17 juni 1935. (1935). Stockholm: Saxon & Lindström

Ullvén, Karin. 2/2013. *Jordbruk i flera dimensioner*. Nordiskt Eko: 5-11

Tillgänglig på Internet: http://www.slu.se/globalassets/ew/org/centrb/epok/aldre-bilder-och-dokument/publikationer/nordiskteko/ne_2_2013.pdf

Weiss, Philipp, Sjöberg, Annevi & Larsson, Daniel (2016). *Fleråriga grönsaker: upptäck, odla, njut*. 1. uppl. Stjärnsund: Hälsingbo Skogsträdgård

Whitefield, Patrick, *How to make a forest garden*, 3. ed., Permanent, Clanfield, 1996

Wilke, Åsa (2006). *Villaträdgårdens historia: ett 150-årigt perspektiv*. Stockholm: Prisma

Österberg, Ann & Gagge, Carl-Magnus (red.) (2012). *Berättelser från västmanländska trädgårdar*. Västerås: Västmanlands läns museum

Figurförteckning;

Figur I (Omslag). Philipp Weiss' hemträdgård, Rörshyttan, Dalarna. Foto: Emil Frick, 2016.

Figur II. Koloniträdgårdsodlare i Tunaberg, Uppsala, 1942. Foto: Sagerholm, Axel
Tillgänglig på Internet: <https://digitaltmuseum.se/021016944309/odlarmoda-vid-tunaberg-ger-kolonister-lon-uppsala-1942>

Figur III. Illustration, Emil Frick, 2017.

4. Bilagor

Philipp Weiss, Informant 1, 30/9 2016. Rörshyttan.

”Har alltid haft ett stort växtintresse, och nu fick vi äntligen ett ställe att experimentera på när vi köpte det här huset, 2007. Det var gräsmatta på hela tomten, och två äppelträd och några vinbärsbuskar. Vi började odla tomater och sallad och rödbetor, men det var inte så jättekul. Det där att så varje år, vattna, och sedan tar det sig ändå inte. Det blev mycket bortfall och det var inga robusta växter. Samtidigt tyckte jag mycket om att skörda, och utveckla de egna smakerna istället för att bara köpa grönsakerna på affären. Jag frågade dom jag kände som hade lite mer odlingserfarenhet; finns det inte mer fleråriga grönsaker? Sedan tidigare kände jag bara till ängssyra (*Rumex acetosa*) och rabarber. En kompis som odlat i trettio år kunde räkna upp några till, och det var väl det. Sedan träffade jag Martin [Gustavsson, förf. anm.] 2010, då han var trädgårdsmästare på Botaniska i Uppsala, och det kom fram att hans stora passion var fleråriga grönsaker. Han tipsade mig om fler växter, och rekommenderade boken *Creating a Forest Garden*, och detta skedde vid samma tid som vi fick köpa mark av grannar i Rörshyttan, 2,6 hektar.”

”Från början var tanken att det skulle bli en äppellund, eftersom jag ville återskapa min barndoms bygd, där det fanns mycket äppelträd. Den idén kasserades ganska snabbt, och vi kom fram till att det var en skogsträdgård vi skulle anlägga. Det växtintresse som jag haft länge, började verkligen väckas till liv och stimulerades av Crawfords bok som jag sträckläste under några dagar, och började undersöka vilka av växterna som nämndes som skulle kunna passa i ett svenskt klimat, och hur man får tag på dom.”

”Det stora växtsamlandet började nog där, på våren 2011. Det var då vi planterade de första träden den våren. 2012 gick jag en kurs i permakulturdesign, och i samband med den designade vi både den här platsen [bostadens trädgård] och den större skogsträdgården lite mer i detalj. Tidigare hade vi mest utgått från litteraturens förhållningsregler - lägga ut jättemycket plast och sätta träden i plasten och då har vi en skogsträdgård, utan att riktigt tänka efter. Jag gick en del av kursen nere på Holma skogsträdgård och fick upp ögonen för hur en skogsträdgård verkligen kan se ut, vilket var något helt annat än vad jag tänkt mig. Jag åkte till Martin Crawfords skogsträdgård och nötodling i Devon, England och åkte även till Bosse Blomkvist utanför Allingsås, vars skogsträdgård är trettio år gammal och mycket intressant. Allt detta blev som sagt ögonöppnare för den mångfald som vi kan odla, och för hur vi designmässigt kan skapa, etablera och sköta en flerskiktighet. Det var mycket som sattes igång, och jag ville pröva allting här - egentligen alla växter som finns, som skulle kunna gå att odla här i vårt klimat. Jag började beställa massvis från utlandet, och i den vevan började jag också sälja växter. Jag och Martin arrangerade vår första kurs i skogsträdgårdsodling, och vi byggde upp odlingsbäddar 2013. Nu började jag kunna sälja överskottet av växtmaterialet till kursdeltagare, och den plantskoleverksamhet som vi idag har började växa fram. Då kunde jag verkligen kombinera mitt odlings- och växtintresse med någonting som ger inkomster. Jag började blogga 2014, framförallt för min egen skull, för att dokumentera vad jag lär mig för någonting, men också för att få respons från andra som gått i samma tankar som mig. Boken *Fleråriga grönsaker* är en liten del av det, men innehåller inte träd eller buskar.”

Hur förhåller du dig till odlingshistorien i ditt arbete?

”På lite olika sätt - jag funderar ganska mycket på det. Finns det någon slags kulturhistorisk kontinuitet i det här, är det någons arbete jag fortsätter? Jag har läst en del äldre odlingslitteratur, och det har ju alltid funnits växtnördar som samlat växter och tyckt om det där, men de hade kanske inte systemtänkandet med sig, utan främst just ett växtintresse. För att gå längre tillbaka tänker jag på urinvånarna i Nordamerika som skapade de ”ätliga landskapen”, som vi först nu börjar förstå faktiskt var till stor del

människopåverkade, och det har varit en ganska stor inspiration för mig - jag vill kunna gå omkring i ett landskap som till stor del är ätbart så mycket som möjligt, där det finns ett överskott och överflöd av mat. Det skulle ganska enkelt kunna bli så om man i större utsträckning satte ut mer robusta växter. Det ser man i mina hemtrakter, i mellersta Tyskland, där det fanns strikta äppelodlingar i rader, men växter hade i hög utsträckning "rymt" från hemträdgårdar, och alltså hade den lokala genetiken spridits. Numera har klimatförändringar gjort att exempelvis valnötsträd växer nästan som ohyra bland äppelträden, och under hösten kan du gå omkring där och plocka på dig allt möjligt, eftersom det är ett sådant otroligt överflöd. Detta sker inte heller på bekostnad av någonting annat, eftersom landskapet ändå är mycket vackert. I en större skala tänker jag alltså mycket på det, både den nordamerikanska odlingstraditionen och det man hittar nere på kontinenten - att det finns många fler kulturväxter i det vilda. Det är den ena sidan, den positiva. Å andra sidan, tar jag emot många studiebesök i min odling, och då tycker många att det jag håller på med är farligt, att jag måste värna om de svenska kulturväxterna och inte bidra till att "invasiva" arter får plats i landskapet. Min åsikt i frågan är att den svenska naturen idag också i extremt hög grad är människopåverkad - exempelvis granen som omger oss här, som kanske inte hade trivts så bra om vi människor inte gynnat den under många hundra år. Någonting jag fått brottats med är att folk tycker att jag bör hålla mig till sådant som är "inhemskt", och då får jag försvara mig och istället ifrågasätta deras påstående; vad har du ätit idag som skulle vara inhemskt? Det hade i sådant fall varit enbart blåbär och lingon, om ens det. Folk tror ju också att äpplen är inhemska, bara för att de fanns när de var barn."

"I en svensk kontext har jag inte hittat någon direkt historisk förebild, att jag tänker; som dom gjorde vill jag göra. Ofta var det ju bara äpplen, eller äpplen och vinbär, eller en hassellund som man hade getter eller får under. Den mer varierade odlingen, att samla många olika arter på en begränsad plats, det har jag inte sett längre tillbaka i historien, även om det säkert finns någonstans. När det gäller hemträdgården har det ju också gått trender - att det ska vara mer ätbart, exempelvis under 50-talet (och även tidigare, förf. anm.) då mycket ätbart planterades, och även om utbudet då var mycket mindre än vad det är idag, kan det finnas en koppling till den tiden. Då försökte man sprida ätbara växter, mycket för att se till att försörjningsläget förbättrades i de svenska trädgårdarna. Det handlade om att förse dåtidens familjer med vitaminer, och man planterade äpplen och vinbär och krusbär. Nästa steg är ju att berika det ännu mer, och skapa hemskogsträdgårdar, anser jag, då gräsmattan tagit över väldigt mycket. Gräsmattan är en öken. Jag har knutit an till det, till tanken om de självförsörjande hemträdgårdarna, eller de delvis självförsörjande hemmen. Det är någonting som jag och Annevi [Sjöberg] kämpar mycket för, och pratar om när vi åker runt och föreläser - att det är både bra för den biologiska mångfalden och naturen i stort, men också i den aspekten att vi kan få mer mat - och smaker som vi inte kan köpa. Hemträdgården två punkt noll."

Kan skogen fungera som en mer varierad resurs i framtiden? Exempelvis till nyanläggning av skogsträdgårdar.

"Jag skulle inte kalla det skogsträdgård då, även om jag sett definitionerna av *agroforestry*. I en skogsträdgård är krontäcket 30-40 procent, och i en skogsodling, eller *forest farming*, är krontäcket 70-80 procent. Det är alltså mycket solljus som kommer ned i en skogsträdgård. Men om man bortser från det begreppsmässiga så ser jag enorma möjligheter i skogen, och om man hittar de bördigaste platserna kan man berika platsen mycket. Ta bort så mycket av granen som möjligt, och kanske plantera nötträd, exempelvis pecan- och valnöt. Det gäller att få bort de allra mest skuggande växterna, glesa ut, och omvandla skogen mer och mer - sätta in främmande arter får man ju enligt vissa inte göra, men vi kommer att behöva öka den inhemska matproduktionen väldigt mycket i och med

framtida energikris och klimatförändringar. Vi kan inte längre lita på att någon annan skall odla vår mat, och då tror jag att vi i och med att vi har tillgång till all världens plantmaterial så kan vi börja tänka på skogarna igen som en del av matförsörjningen. Det kan ju innebära att man släpper in djuren på vissa delar, men som vi planerar på Puttmyra skogsträdgård kommer det dels vara nöträd, det vill säga hassel som undervegetation med trädhassel (*Corylus colurna*) som överståndare, och pecan- och valnöt bredvid olika fruktträd.”

Informant 1: ”I slutändan kan kanske även virket användas som resurs. Vi får alltså både timmer och frukt från de bärande träden. Det är viktigt att använda även fältskiktet till någonting vettigt, och planterar in skuggtåliga ätbara perenner. Tanken är att de allra mest värdefulla träden kan plockas ut ur systemet, med hjälp av häst, och när vissa träd till slut kan vara värda uppemot femtiotusen kronor styck, så behöver du inte kalavverka och göra de stora ingrepp som idag görs i skogen. Det är ett helt annat synsätt på skogen, mycket mer intensivt, och mer fokus på kvalitet än kvantitet. De kargare skogsmarkerna kan användas till viss skogsproduktion eller skogsbete. Men min dröm är att få in de frukt- och matbärande träden i skogen.”

”Det fanns ju [tidigare] inga skarpa gränser mellan skog och äng och hage - det var en enhet. Man plockade ut det man behövde. 'Skogsfolket' säger att kalavverkning är det enda sättet vi kan bruka skogen idag, men vi måste fråga oss vad det egentligen är vi gör med produkten; det blir toapapper, gratistidningar, reklamblad, ja, massa skräp av det. Vi borde snarare minska efterfrågan på den råvaran, och istället tänka kvalitet. Den här massproduktionen tror jag inte alls på. Man har stängt ute djuren och människan, och det är heller ingen trivsamt miljö längre.”

”Jag tror på att göra hemträdgårdarna mer attraktiva - göra det till en cool grej att plocka sin egen mat. En sådan trädgård kan ju vara så lättskött, efter en etableringsfas handlar det om några timmar om året. Gödslingsvatten och kompletteringsplantering, på sin höjd. Många tycker att en etablerad skogsträdgård inte är särskilt vacker, men de kan faktiskt göra en stor skillnad för försörjningsläget i Sverige. Om vi planterar sådana trädgårdar nu, kommer det inom kanske tio år finnas många som är ”mogna”, som alltså kan bidra till näringstillförsel i många hushåll. Jag tror absolut att många kommer vilja köpa mindre importerad frukt, och när man verkligen förstår kvalitet och smak kommer man inte vilja gå tillbaka till affärernas traditionella utbud. Jag tror att själva grundtanken, att blanda olika växter, och att framförallt ha fleråriga och vedartade växter som huvudgrödor - den idén tror jag verkligen kan få ett större genomslag. Det finns idag åtminstone några bönder i Sverige som vill pröva detta på en större skala, en mer rationell nivå med odlingar på långa rader. De odlar också *mellan* raderna, till exempel spannmål eller ärtväxter och vallgrödor. De börjar få in det i sina system också. Då är det kanske fem arter i ett återupprepande mönster, ett par hundra meter långt. En sådan typ av radodling, *alley cropping*, alléodling, en - på längden utdragen - skogsträdgård som kan brukas med maskinell hjälp, men även skördas för hand. Det är skogsträdgårdens grundtanke, men i en större skala. Det handlar då om kanske tio arter som man fokuserar på, och inte femhundra, eftersom det senare inte är särskilt rationellt.”

”Den alienering som många upplever är ett stort hot mot ett hållbart samhälle. Orkar man inte ta hand om tre äppelträd på tomten, skulle man orka med femtio olika bär och buskar? Det måste antingen bli en nödvändighet eller passion.”

Hur stor del av din drivkraft är självhushållningsaspekten?

”Den drivkraften har gått upp och ned. Från början tänkte vi mycket på *peak oil*, men en sådan negativ inställning går inte att leva med. Nu odlar vi det vi tycker om, främst. Det

resulterar i en stor glädje i skördetider, och allting på ICA är ju skittråkigt. Allting som är vegetabiliskt skall komma från vår egen trädgård, och vi odlar också mycket tomater och gurka och liknande.”

*

Esbjörn Wandt och Johanna Söndergaard Johansson, Informant 2 & 3, Holma skogsträdgård. 16/11 2016.

Hur ser du/ni på den kulturhistoriska aspekten i skogsträdgårdsbruket?

”Just vad det gäller skogsträdgårdar har jag inte hittat så många konkreta historiska exempel från Sverige. det betyder inte att det inte funnits skogsträdgårdsliknande system tidigare. Däremot finns det många intressanta exempel när det gäller andra agroforestrysystem, så som ängsbruk och fruktängsbruk.”

Hur kan skogsträdgårdsbruket utvecklas i samklang med historiska erfarenheter? Är det möjligt att lära sig av historien, i den snabbt växande branschen?

”Om man kunde få mer konkret kunskap om historiska fleråriga polykulturer så skulle det absolut kunna vara till stor nytta. Annars är kulturhistorisk erfarenhet som är relevant för skogsträdgårdsodling handlar framför allt den om specifika växter, hur perenna grödor har använts på olika sätt, exempelvis nässlor, cikoria, rabarber, kirskål, hassel, och kanske ekollon.

En skötselaspect där vi kanske kan lära oss av historien, är att inkludera och skapa arbete inom trädgårdsnäring och odling för människor med funktionsvariationer. Det är inget kulturhistoriskt begrepp, men jag undrar om inte det varit allmänt förekommande under lång tid.”

Hur ser ni på självförsörjningsaspekten i skogsträdgårdsbruket? Kan detta vara en ingång till en mer hållbar livsmedelsproduktion?

”Vi ser det som att skogsträdgårdsbruket kan utgöra ett viktigt komplement till annan odling och djurhållning. Vi ser även att systemtänket i skogsträdgårdsodlingen kan utgöra en bra modell för uppskalade och förenklade agroforestrysystem, som kan utgöra grunden för den hållbara livsmedelsproduktionen.”

*

Christina Schaffer, Informant 4. 21/11 2016.

Känner du att det i ditt arbete med skogsträdgårdar finns beröringspunkter med odlingens kulturhistoriska aspekter?

”Jag skulle säga både ja och nej. Min inspiration och det jag har lärt mig kring det här, är ju från tropikerna - jag har läst om det, och läst om hur bönder odlar i jungeln. Mina influenser kommer alltså från ett tropiskt klimat. Det är det första, men nu har jag hållit på med det här i så många år och anlagt flera skogsträdgårdar - min gård på landet har vi placerat så att det finns gamla fruktträd och bärbuskar som fanns där även tidigare, och det är traditionella grödor som man haft i trädgårdar. Vi har låtit vår skogsträdgård fortsätta i den trädgårdsdelen - det finns en likhet när det kommer till frukt och bär, men traditionellt gjorde man ju ingen samodling eller höll på med marktäckare och samplantering eller

näringsackumulatörer, utan det är i artvalen som likheterna finns. [...] Jag började odla långt innan permakultur kom till stan, men det var ju ganska likt det man kallar ekologisk odling. Permakultur har inte varit grejen för mig; har mer influenser från självhushållning och ekologisk odling och småskalighet där man tänker i ett kretslopp med platsanpassning. Vi täckodlade redan på 80-talet.

Agroforestry, det var det jag gick igång på, när jag läste om hur man gjorde i tropiska områden. Jag ser att det passar in, i samma trådar från olika håll.”

Hur ser du på självförsörjningsaspekten i skogsträdgårdsbruket? Hur viktigt är det för din verksamhet?

”Inte hundra procent självhushållning. Jag har tidigare varit inne på det, men jag vill ha ett annat liv också. Jag vill inte leva så, jag vill göra andra saker också. Jag odlar ju för att ha någonting att äta. Det är det som är det roliga. Det är jätte viktigt. Jag är en sådan där jobbig människa, jag kan inte hålla mig till en sak – till en lära; jag har dels en skogsträdgård, jag odlar vanliga ettåriga växter och testar alla möjliga andra grejer. Allt som fungerar är bra, enligt mig. Jag är ingen renlärig typ. Men självhushållning, åtminstone delvis, är viktigt för mig, ja.”

Kunskapsspridning; är det någonting som du förhåller dig till i din verksamhet?

”Ja, absolut är jag det, [en kunskapsspridare]. Dels så är jag ju lärare, på universitet, och undervisar i hållbar samhällsutveckling som är mitt huvudspår. Rent konkret har jag en sommarkurs i stadsodling där vi använder agroforestryprinciper i en skogsträdgård. Jag har varit med i ett nationellt forskningsprojekt där vi har byggt upp och testat agroforestry på tolv gårdar i Sverige. Vi försöker genom detta att bygga upp och skapa kunskap, och få fram det; hur sjutton gör man? Hur ska de här systemen vara utformade för att fungera på våra breddgrader? Det är ett samarbete gårdar emellan, och blandar forskning med *trial and error*. I samband med det, projektet som har pågått i fyra år, så märker man intresse från andra som vill vara med och komma och titta. Jag har haft jättemycket studiebesök, både på min gård på landet och i den skogsträdgård som jag jobbar med i Stockholm. Det är guidade visningar, och jag skulle kunna hålla på med det hela tiden. I allmänhet, det här med att lära sig att odla, är det ett jättesug efter. Jag jobbar ideellt med att hjälpa odlare att lära sig, som konsult och också formellt som lärare. Det handlar om lärande hela tiden. I det nya intresset för självhushållning med koppling till miljöfrågor och hållbarhet är det många som *inte kan*, så det finns enorma kunskapsluckor. Jag skulle kunna jobba heltid med att hålla kurser och föreläsningar på längden och tvären, om jag inte hade annat att göra också. Det är jätte viktigt. Intresset är enormt och okunskapen är lika enorm, skulle jag säga.”

Är det möjligt att lära sig av historien, i den snabbt växande branschen?

”Kan man lära av historien? Det har jag inte riktigt tänkt på. I staden är det mest intressanta, tycker jag, en koppling till koloniträdgårdsrörelsen, där det var just en rörelse med människor som drev på, som ansåg saken viktig ur en matsäkerhetsynpunkt. Idag är just matsäkerheten en ickefråga. Det är en liten grupp av ”gröna” rädda-världen-entusiaster som uppmärksammar [skogsträdgårdar], och det är inte alls en stor rörelse. Om jag skulle påpeka någonting historiskt skulle jag säga att det är en del av en grön-politisk rörelse. [Rörelsen kring skogsträdgård] hakar på Naturskyddsföreningen och andra liknande miljögrupper. Hur kan man vara en grön aktivist idag? Jo, genom att producera mat, eller lära sig om de sakerna. Om man ser till bönderna på vår landsbygd är det bedrövligt, tycker jag, det är ju så många småbruk som lagts ned under de senaste åren, det är helt sjukt. Något intresse för gröna näringar är ju inte märkbart på landsbygden. Vi pratar främst om några små torp och gårdar, och några större som också satsat på det här, men på

det stora hela är det deppigt. Tyvärr. Även om jag är mitt i smeten, och alla som jag träffar håller på med det här, är det i ett större perspektiv en marginell strömning.

Det finns mycket man skulle kunna odla, men det är svårt att få tag på plantmaterialet, rent praktiskt. Det finns ännu inte utprovat vad som tål våra växtzoner och breddgrader. Det är oprövat. Sedan är väl begränsningen också att man vill ha variation i sin kosthållning, själv har jag inga sådana planer, på att äta enbart från det perenna. Det som saknas på tallriken är kok-grönsakerna.

Det finns en mytbildning kring att skogsträdgårdar skulle vara 'arbetsfria', vilket ju är rent skitsnack. Det såldes in som så, till mig, men det är inte sant. En annan nackdel är att det *tar tid*, speciellt när träden skall växa till. Man behöver ett stort tålamod. På vår gård har vi satsat på massor av nöträd, fem-sex olika sorter, och fem-sex olika av hasselnöt. Det tar ju tid innan det blir någonting överhuvudtaget, och inte ens då kan man vara säker på att man lyckats. Kommer mullbärsträden överleva vintern? Man behöver ett potatisland under tiden skogsträdgården etableras, så att man får åtminstone lite käk.

Jag tycker att det är viktigare att skogsträdgårdar sprids till bönder, till den storskaliga matproduktionen, [än till villaträdgårdar]. Vad det gäller odlingen på den lilla, självförsörjande skalan kommer det nog puttra på, av egen kraft. Vi kan inte försörja oss genom varsin liten skogsträdgård, utan vi måste ju ha matproduktion av större kvantiteter. Där skulle man kunna använda varianter av skogsträdgård, det tycker jag är en spännande utmaning.”

*

Martin Gustavsson, Informant 5, 18/7 2016.

Hur förhåller du dig till historien i ditt arbete?

”Jag tänker att - det där finns mycket kunskap också, att det är många som pysslat i sina trädgårdar hemma, dels byggt kunskap om växter, det där med att skörda och ta till vara, och leva på ett väldigt resurseffektivt sätt. Det som karaktäriserar det historiska skogsträdgårdssodlandet, är just det att det inte bygger på import eller användande av fossila bränslen och med ett slags kretsloppstänk baserat i de lokala resurserna och främst drivet av solen. Det är så vi måste göra i framtiden, för att hantera allt vi står inför. Alla som levt av sin hemträdgård har byggt upp kunskap om hur vi sköter det på ett sunt sätt, där allting inte bara handlar om produktion utan också om livskvalité, skönhet och vilda djur.”

”Det är radikalt att ta ett steg bort från det globala handelssystemet. I dagens moderna samhälle tillgodoser vi alla behov genom att betala för det, det är som tjänster eller varor som vi köper. Alla sätt som vi kan kliva ur det ekonomiska systemet tycker jag är jätteviktigt.”

”Rent kulturhistoriskt har vi dels det svenska, *egnahemsträdgården*, men i skogsträdgårdskonceptet - *forest gardening* - bygger det ju på hur man i tropikerna haft mer skogsträdgårdsliknande system och liksom också hur många naturfolk som levt som jägare och samlare men också trädgårdskulturer som levt i samspel med sin omgivning, där man omformat miljön man lever i för att tillgodose de behov man har, men på ett vettigt sätt - inte ett förgörande sätt. Det tycker jag är jätteinspirerande också; kan vi tillgodose våra behov på ett sätt som också har en positiv inverkan på ekosystemen och den biologiska mångfald vi lever i?”

Är det möjligt att lära sig av historien, i den snabbt växande branschen?

”Dom erfarenheter vi gör är ju utifrån våra förutsättningar, och det är ju viktigt, eftersom de kan variera. Det är inte många generationers erfarenheter det handlar om [i skogsträdgårdsbruk] medan sådana praktiker som folk har försörjt sig med, och som har levt vidare, just för att de har fungerat är ju så otroligt mycket mer ... ja, det fungerade där i alla fall. De lever vidare. Det som inte fungerar faller bort. Det är väldigt inspirerande. Frågan är ju hur vi omsätter de historiska erfarenheterna i praktiken idag. Med dagens kunskap och växtmaterial kan vi *tweaka* systemet. Om två hundra år kanske dagens erfarenheter kommit ikapp oss, och det får man vara ödmjuk inför. Vi vill satsa på sådant som vi är säkra på klarar sig i det här klimatet, även om vi har ett par wild-cards. Vi köper in mycket från Tyskland och Danmark och Finland. Det finns ett mycket rikt växtmaterial att välja på idag. Vi är otroligt lyckligt lottade i det här lilla tidsfönstret, tider vi lever i just nu, där vi har energin att frakta oss själva och saker över världen utan problem, och jag tycker att vi ska passa på att utnyttja det, för att kunna bygga upp sådana här system som kan ges vidare till kommande generationer, och som förhoppningsvis kan bli en viktig del i försörjningen.”